

L'ofici de comunicòleg

Assessorament:

Jaume Soriano (UVic - UAB)

Carles Tomàs (UVic)

Jordi Xifra (UdG)

Emilio Sáez Soro (UJI)

Direcció:

Carlos Scolari (UVic)

Paul Capriotti (UVic-URV)

Jaume Soriano

L'ofici de comunicòleg

Mètodes per investigar la comunicació

Eumo Editorial

Primera edició digital: juny de 2010

Disseny de la coberta: Eumogràfic

© Jaume Soriano

© d'aquesta edició: Eumo Editorial
C. de Perot Rocaguinarda, 17. 08500 Vic
Tel. 93 889 28 18 - Fax 93 889 35 41

www.eumoeditorial.com - eumoeditorial@eumoeditorial.com

—Eumo és l'editorial de la Universitat de Vic—

ISBN edició digital: 978-84-9766-381-6
ISBN edició impresa: 978-84-9766-210-9

*Per a la meua filla Maria
i per a la meua parella María Jesús.
I a Lluís Badia, in memoriam.*

ÍNDEX

Introducció	11
1. Fonaments epistemològics	17
1.1 <i>Com coneixem? Camins a seguir</i>	19
1.1.1 Lògica falsacionista	23
1.1.2 Coneixement científic i societat	25
1.2 <i>La investigació del món social</i>	30
1.2.1 La investigació com a acció interessada ..	32
1.2.2 El paper del mètode	37
1.2.3 Explicar i comprendre	39
1.2.4 Els paradigmes	43
1.3 <i>La comunicació mediada com a objecte d'estudi</i> ...	45
1.4 <i>Sobre els dissenys de recerques</i>	54
1.4.1 Planificar per estratègies	59
1.4.2 Mostrejar la realitat	66
1.4.2.1 Els mostreigs probabilístics	67
1.4.2.2 Els mostreigs no probabilístics	71
2. Investigar els públics	75
2.1 <i>Bases teoricometodològiques</i>	77
2.2 <i>Les enquestes</i>	87
2.2.1 L'operacionalització	92
2.2.2 Tipus d'enquestes	96
2.2.3 El qüestionari	98
2.2.3.1 Les escales	105
2.2.3.2 L'ordre de les preguntes	110
2.2.3.3 Les proves pilot	112
2.2.4 L'entrevista	113
2.3 <i>Els experiments</i>	116
2.3.1 Els dissenys experimentals	120
2.3.2 Els dissenys quasiexperimentals	124
2.4 <i>Els grups de discussió</i>	127
2.4.1 Usos en la comunicació mediada	130

2.4.2 La selecció dels participants	132
2.4.3 La localització	136
2.4.4 La planificació de les sessions	136
2.4.5 El paper del moderador	139
2.4.6 L'enregistrament de les dades	140
3. Investigar els textos	141
3.1 <i>Un objecte d'estudi multidimensional</i>	143
3.2 <i>L'anàlisi de continguts</i>	148
3.2.1 Mostres i unitats d'anàlisi	152
3.2.2 Les categories d'anàlisi	156
3.2.3 La fitxa d'anàlisi i el llibre de codis	157
3.2.4 Prova pilot i validesa de les dades	161
3.3 <i>Models d'anàlisi textual</i>	163
3.3.1 L'investigador intèrpret	166
3.4 <i>Model semioticoestructural</i>	168
3.4.1 Nocions bàsiques sobre el llenguatge audiovisual	171
3.4.2 Aportacions estructuralistes	176
3.4.3 Cercant significats	178
3.4.4 L'anàlisi narrativa	181
3.4.4.1 Guia per recollir dades	187
3.5 <i>Model retòric</i>	189
3.5.1 Alguns conceptes bàsics	192
3.5.2 Les operacions d'anàlisi	196
3.6 <i>Model discursiu</i>	198
3.6.1 Desmuntar textos	202
4. Investigar els emissors	209
4.1 <i>Els mitjans com a institucions socials</i>	211
4.1.1 Investigar la producció	212
4.1.2 Investigar la història	215
4.1.3 Investigar l'estructura de la comunicació	217
4.2 <i>La recerca etnogràfica</i>	219
4.2.1 L'observació participant	222
4.2.2 La intensivitat	223
4.2.3 La neutralitat	226
4.2.4 L'accés	231

4.2.5 Què s'ha d'observar?	234
4.2.6 El registre de les dades	238
4.2.7 La durada	241
4.3 <i>Les entrevistes</i>	242
4.3.1 La subjectivitat	244
4.3.2 Tipus d'entrevistes	246
4.3.3 La conducció de la conversa	251
4.3.4 Preparar les dades per a l'anàlisi	253
4.4 <i>La recerca empírica secundària</i>	256
4.4.1 La qualitat científica de les dades	259
4.4.2 Els criteris de selecció de fonts	261
4.4.3 Com començar a cercar dades	263
4.4.4 Els documents	268
Conclusions	271
Bibliografia	277

INTRODUCCIÓ

UN. Una condició prèvia a l'acció d'investigar és la de voler conèixer, tenir interès per saber. Sense aquesta voluntat, és impossible passar a un segon estadi en què els esforços per saber es converteixen en un plaer personal. Certament pensar és una forma de plaer que té la màxima expressió en els canvis que es produeixen en el pensament mateix de l'investigador després d'haver dedicat els seus esforços intel·lectuals a una qüestió concreta. Però la investigació no és l'única forma d'estimular el pensament, i el plaer que se'n deriva el podem trobar també en la lectura de novel·les o assajos, per exemple. En l'acció investigadora coincideixen el plaer per l'estímul intel·lectual i un missatge de proposta per canviar el món, per això es diu que el coneixement que dóna la investigació és un motor per al canvi. Però a l'inrevés també és cert: les possibilitats de canvi que obre el saber són un estímul per emprendre investigacions.

DOS. No hi ha acció investigadora sense mètode. En la investigació sempre hi ha un mètode, explícit o ocult, conscient o inconscient: qui es proposa conèixer alguna cosa sempre segueix un camí o altre. Quan ens posem a investigar, ho fem tenint clars els propòsits de la recerca, i el camí amb el qual els aconseguirem pot ser que no sempre sigui definitiu, però és necessari. Alguns manuals recents sobre metodologia han interpretat això convertint les ciències socials en una «metodocràcia», en què la recerca gravita al voltant del mètode i s'ignoren la resta d'ingredients del procés de recerca i de fora del procés. Una conseqüència d'aquesta mirada és la distinció irreconciliable entre mètodes quantitius i mètodes qualitius que, si bé resulta pràctica per a una classificació administrativa, trosseja i limita innecessàriament l'acció investigadora. Per superar aquestes divorcis estèrils, cal situar nova-

ment l'objecte d'estudi en el centre d'atenció. El mètode s'ha d'ajustar al problema de recerca i no a l'inrevés. El mètode té sentit en el context d'un procés de recerca en què el protagonista és l'objecte d'estudi. Aquest llibre és un repàs dels mètodes i tècniques de recerca bàsics de la investigació en comunicació sense haver de trencar amb aquest primer context.

Un segon context dels mètodes es troba en la història. Els mètodes que presentem no són instruments perfectes d'aplicació universal, sinó eines amb uns antecedents teòrics i pràctics ben definits que s'han demostrat més o menys efectives per respondre als problemes de recerca en la comunicació. Les anàlisis quantitatives de continguts de la premsa que es fan avui dia són molt millors que les de fa seixanta anys, perquè han aparegut noves formes d'anàlisis qualitatives que hi han influït. Quan un investigador ha de decidir quin camí ha de triar, ho ha de fer sabent d'on surten els mètodes que té al seu abast i com s'han aplicat en l'estudi de la comunicació perquè aquesta informació li servirà per inventar el millor aparell metodològic per als seus propòsits.

TRES. El llibre comença amb uns apunts sobre les eines epistemològiques que es posen en joc en una recerca. En un primer apartat es tracten algunes nocions d'epistemologia i metodologia de la investigació científica en general, de les quals s'ha ocupat força la filosofia de la ciència del segle XX, per passar ràpidament al problema del mètode en les ciències socials. En aquest punt he volgut sacrificar la rotunditat amb què sovint s'ha presentat la investigació científica sobre el món social i mostrar una imatge més realista d'incertesa, de pluralitat de referents i de barreja de posicions. He intentat ser imparcial en la descripció de totes aquestes posicions però sense caure en l'asèpsia inútil, per la qual cosa els lectors atents podran reconèixer algunes inclinacions o preferències. Tot aquest recorregut es fa amb nombrosos préstecs de la tradició filosòfica de les ciències socials i de les humanitats. La part final d'aquest capítol està dedicada, primer, a descriure la

idea de comunicació a què ens referirem com a tema d'investigació i, en segon lloc, a plantejar algunes nocions bàsiques sobre la manera de traçar l'execució d'una recerca i les seves implicacions.

Al llarg dels tres capítols següents es despleguen les eines metodològiques d'aplicació més freqüent en la recerca en comunicació. Les he ordenat d'acord amb les tres àrees d'estudi on s'han aplicat més sovint: públics, textos i emissors. A cada capítol repasso uns procediments d'investigació concrets, com l'enquesta, l'experiment i els grups de discussió en el capítol dedicat als públics; l'anàlisi de continguts, la semiòtica, la retòrica i l'anàlisi del discurs en el capítol de textos; i l'etnografia, les entrevistes i la recerca empírica secundària en el dedicat als emissors. Aquesta classificació no impedeix que cada procediment es pugui aplicar també a la recerca de les altres àrees. El casos de les enquestes o dels grups de discussió, per exemple, són il·lustratius d'aquesta polivalència dels procediments ja que també s'han fet servir, encara que menys, en l'estudi dels emissors.

Els públics dels mitjans han merescut l'atenció de la major part de recerques en comunicació i s'hi han aplicat mètodes i tècniques molt diverses, la majoria manllevades dels camps de la psicologia social i de la sociologia. En aquest capítol em concentro en dues tècniques pràcticament bessones des del punt de vista epistemològic, com són les enquestes i els experiments, i també en el mètode dels grups de discussió, d'aplicació creixent en els darrers anys, i emmarcat dintre del grup de les anomenades tècniques qualitatives.

El capítol dedicat als textos és el que planteja el grau més alt d'especialització, perquè els mètodes descrits només s'apliquen als continguts dels mitjans. Tanmateix, també es produeixen hibridacions i barreges amb les altres àrees quan es tracta d'analitzar com si fossin textos els materials recollits per a la investigació dels públics o dels emissors. El capítol presenta una divisió clara entre l'anàlisi de continguts i altres formes d'anàlisi textual (semioticoestructural, retòrica i discursiva) que provenen de tradicions teòriques diferents i que s'han

aplicat a la recerca en comunicació amb molt bons resultats. Aquestes últimes són presentades com a mètodes que van més enllà de la recollida de les dades i s'endinsen en la fase de l'anàlisi.

Per últim, en la recerca dels emissors he tractat aquells procediments més usats per a l'estudi de la producció, la història i l'estructura de la comunicació, com són l'etnografia, la recerca empírica secundària i les entrevistes. Les dues primeres, com els models d'anàlisi textual, són alguna cosa més que procediments de recerca, perquè abasten aspectes que van més enllà dels problemes purament tècnics de com s'ha de resoldre la producció o recollida de dades. Per descriure-les, m'he centrat precisament en aquests aspectes més tècnics que considero suficients per conèixer el mètode i entendre'n la filosofia. Pel que fa a les entrevistes, es tracta d'un procediment força versàtil molt aplicat també a la recerca dels públics, però que mereix una atenció especial en l'apartat dels emissors a causa dels profits que està donant a l'estudi de la producció i de la història de la comunicació social.

QUATRE. Els continguts del llibre són el resultat de més de sis anys de docència sobre metodologia de la investigació en comunicació a diversos centres universitaris espanyols. Durant aquest període les discussions amb altres professors i estudiants de grau i de postgrau m'han servit per ajustar al màxim el to del llibre a les necessitats dels estudiants de comunicació. Per això he seleccionat els mètodes més apropiats i productius en l'especialitat i he mirat de presentar-los de forma pràctica, amb indicacions sobre els passos que cal seguir per posar-los en pràctica i exemples que il·lustren les explicacions. Lamentablement, la producció investigadora sobre comunicació al nostre país és molt baixa en comparació amb la de l'àrea anglosaxona, per la qual cosa he hagut de recórrer més del que hauria volgut a exemples americans o britànics.

Seguint amb aquest sentit pràctic, he procurat tractar cada mètode o tècnica de recerca de forma autònoma per facilitar les consultes parcials. Aquesta divisió era necessària per gua-

nyar en claredat expositiva, però no suposa que els mètodes siguin procediments que no es puguin combinar o barrejar entre ells, o dels quals es pugui fer un ús diferent al descrit en el llibre. L'apartat sobre recerca empírica secundària, per exemple, tracta sobre procediments de documentació que fàcilment es poden aplicar no solament com a mètode de recerca de dades sinó també en el treball d'exploració teòrica previ a tota recerca.

CODA. El text inclou les eines bàsiques per a la recerca en comunicació. El que entenc per eines bàsiques comprèn des de conceptes teòrics que poden servir de guia per a l'investigador fins a tècniques precises per recollir dades, o consells per desenvolupar estratègies de recerca. Altres eines, com ara les aplicacions informàtiques que han anat apareixent en els darrers anys, i moltes altres, no s'inclouen dintre del que considero les decisions metodològiques bàsiques o essencials d'una recerca. El llibre té, doncs, una finalitat introductòria que es concreta en la vocació d'ésser útil per a aquells que, convençuts de voler conèixer, dubten sobre quin camí seguir. Un cop donat el primer pas sobre el camí a seguir, espero que els estímuls per conèixer els portin a aprofundir i millorar el mètode triat amb textos més especialitzats.

1. Fonaments epistemològics

1.1 COM CONEIXEM? CAMINS A SEGUIR

La imatge de la ciència moderna que es divulga i que es fa als laboratoris i als centres de recerca és la imatge d'uns sabers que s'han assolit sense prejudicis en l'exploració de la naturalesa objectiva. És una naturalesa objectiva en el sentit que no varia en funció de qui l'estudia, que té una existència pròpia al marge que pugui ser coneguda o no pels homes. D'acord amb aquesta imatge, la realitat existeix i la ciència és una representació mental, neutral i intel·ligible de la realitat. La raó científica està lliure de prejudicis, a diferència del que passa amb la superstició, l'autoritat tradicional o la ideologia, i només depèn de l'aprenentatge obtingut de la mateixa naturalesa dels fets.

El projecte de la Il·lustració iniciat al segle XVII és l'artífex d'aquesta imatge en la qual el coneixement humà supera prejudicis religiosos i obre les portes al descobriment de fets d'un món que encara no havia estat plenament explorat. És un projecte que convida les ments humanes a anar més enllà dels sentits en el descobriment d'estructures, lleis i forces més pròximes i evidents. Per entendre l'efectivitat d'aquest projecte il·lustrat podem substituir la paraula *raó* per la de *mètode*. El mètode entès com el camí a seguir en el raonament humà per produir coneixement veritable.

Raonar inductivament és formular generalitzacions a partir de singularitats. Anar del concret al general. Seguint Alan F. Chalmers (2000: 44), el principi d'inducció diu: «Si en una àmplia varietat de condicions s'observa una gran quantitat d'*A* i si tots els *A* observats tenen sense excepció la propietat *B*, aleshores tots els *A* tenen la propietat *B*.» La inducció pressuposa que el món es compon de fets, enunciacis, objectes concrets i

singulars que, sumats, poden donar vida a una teoria o enunciat general. Aquesta fórmula tan senzilla planteja un bon nombre de problemes de tipus lògic i empíric que es poden trobar a bastament tractats en la filosofia de David Hume (1981) o de Karl R. Popper (1985), entre d'altres. Però per ara el que ens interessa destacar aquí és la poderosa influència que aquesta manera de produir saber té en l'activitat científica.

Bona part de la tradició científica es basa en la recerca sistemàtica de fenòmens, fets o singularitats que portin cap a una teoria o llei general. L'activitat dels científics, els passos a seguir per fer efectives aquestes troballes, consistiria, guiats per una barreja d'intuïció i de sabers previs, a aplicar procediments de recollida de dades a la captura de fets o d'exemples que servissin per poder fer el salt a un enunciat de vigència universal, a una teoria. La imatge que es desprèn d'aquesta manera de fer les coses encaixa força bé amb la imatge popular del científic. Imaginem-nos un botànic especialista en bolets que troba una espècie que desconeixia fins llavors i de la qual no es té constància en els manuals de l'especialitat. El boletaire procurarà recollir un bon nombre d'exemplars similars abans d'arribar a conclusions definitives sobre l'hàbitat en el qual aquesta espècie es reproduïx, la seva morfologia, la seva toxicitat, etc. Probablement la seva inquietud científica el portarà a boscos llunyans d'altres països que presentin característiques similars a aquell en el qual va trobar el primer exemplar, però també acudirà a d'altres tipus d'hàbitats per confirmar que veritablement només es fa en un tipus de boscos. Des de la troballa del primer dia, el boletaire no cessarà d'acumular bolets, tots diferents i de diferents contrades, però alhora tots de la mateixa nova espècie. Aquest únic bolet és el descobriment de la seva vida, però per arribar-hi ha hagut de collir abans centenars o milers d'exemplars únics. Així, la nova espècie és el resultat de l'observació detallada i sistemàtica de molts exemplars similars anteriors, que han permès arribar a conclusions sobre l'hàbitat, la morfologia o la toxicitat de cadascun, però ara convertits tots en un model abstracte de bolet al qual li haurà de posar nom. En realitat, cadascun dels

bolets recollits era únic i diferent de l'anterior i això és, precisament, el que dificulta el treball del científic. Però totes les variacions observades es troben dintre d'uns límits que permeten al micòleg fer generalitzacions sobre el lloc on se solen reproduir, l'aspecte habitual, etcètera.

Aquest camí presenta avantatges i inconvenients per a la pràctica investigadora. Té la virtut de situar el científic en contacte permanent amb el món que l'envolta. L'obliga a recollir dades, informacions, fets, que ajusten i milloren el coneixement que té del món sobre una base empírica. Les evidències empíriques són un argument poderós per sostenir teories o lleis científiques, i encara més quan no es tracta només d'una única prova o cas sinó de nombrosos casos que es repeteixen en diverses circumstàncies i moments. Trobar un sol exemplar d'un bolet planteja molts més interrogants sobre l'existència d'una nova espècie que no pas trobar-ne molts. Davant d'un sol exemplar, la prudència científica farà que els micòlegs apostin més aviat per explicar-ne l'existència com a variant d'una espècie ja coneguda. La inducció fa que els investigadors toquin de peus a terra.

Tanmateix, la pràctica inductiva fa de la ciència una tasca feixuga i lenta. Acumular fets o proves per concloure una teoria suposa un desplegament important de recursos econòmics i humans dedicats a la recollida de dades. La necessitat de disposar d'un nombre prou alt de proves també és una forma segura d'avançar, però lenta.

D'altra banda, la validesa i la fiabilitat de les proves trobades planteja interrogants sobre la capacitat de l'ésser humà com a instrument de recollida de dades i informació del món que ens envolta. Els nostres sentits ens juguen sovint males passades en l'observació directa i immediata de la realitat. Les coses no sempre són com semblen a simple vista. El mètode inductiu sobreestima la capacitat perceptiva de l'home per obtenir coneixement del món empíric i en subestima la capacitat lògica i creativa per conèixer.

Aquesta darrera faceta, en canvi, és la que més destaca en el cas del mètode deductiu. Raonar deductivament és anar de

les teories i lleis generals als casos concrets, a les particularitats. Disposar de sabers teòrics que descriuen el funcionament del nostre entorn natural i social és el que ens permet entendre i explicar per què els fenòmens que observem es comporten com ho fan. Sabem que l'avió en el qual viatgem no caurà a terra perquè les lleis de la física ho diuen. Allò realment important en la ciència són, doncs, aquestes lleis i teories. Però el camí per arribar-hi és sensiblement diferent al que hem vist fins ara. «Com que la ment humana està limitada en la seva capacitat per obtenir una experiència directa del món, la raó ha de proporcionar un mètode per a fer inferències des d'allò que ja sabem fins a allò que estem justificats a creure respecte d'allò desconegut.» (HOLLIS, 1998: 6)

En un rampell d'imaginació, pensem que un investigador proposa una alternativa audaç a la teoria que afirma que els homes venim dels simis i sosté que els nostres orígens més pròxims són en els peixos. L'investigador pot demostrar una afirmació tan agosarada de forma deductiva. Tan sols haurà de pensar com es poden donar les evidències empíriques que permetin validar la seva nova teoria. Emparant-se en una altra teoria, com la teoria de l'evolució de Darwin, podria deduir que allò que pot servir per demostrar la seva afirmació és l'existència present o passada d'alguna espècie animal que faci de pont entre els peixos i els humans. A partir d'aquí, la lògica deductiva el pot dur a idear un model sobre els requisits que hauria de tenir l'ecosistema en el qual es podria trobar aquesta hipotètica espècie i les seves característiques morfològiques. El pas següent per a la demostració seria la recollida d'alguna evidència empírica que aquesta baula perduda entre l'home i els peixos existeix realment.

Els experiments científics tenen aquesta finalitat provatòria dintre de la lògica deductiva. Davant la impossibilitat que sovint tenen els científics d'observar directament les proves que facin bona una teoria o una hipòtesi de recerca, els investigadors no perden el temps cercant aquestes evidències en el seu context natural i creen artificialment les condicions necessàries perquè aquestes evidències es manifestin. Als cen-

tres de recerca, als laboratoris o als seus despatxos, els científics construeixen un món que s'assembla tant com sigui possible a la realitat o, més ben dit, que sigui el mínim diferent possible a la manera com succeeixen les coses en el món real, i provoquen l'aparició dels fets singulars, de les dades concretes que serveixin per validar les teories formulades.

1.1.1 Lògica falsacionista

El mètode deductiu confia en la validesa de moltes lleis i teories de les quals es compon una disciplina científica i a partir de les quals es podran deduir les proves necessàries per validar hipòtesis futures. Per contra, desconfia d'una observació pacient i acumulada de la realitat. Un dels principals atractius del mètode deductiu es troba en el considerable grau de llibertat que dóna a l'hora de formular teories o hipòtesis de les quals haurà de partir la recerca científica. Un autor que ho va entendre així va ser Karl R. Popper (1985), per a qui les hipòtesis o conjectures havien de tenir una clara vocació crítica envers els sabers disponibles d'una matèria científica anomenats *el coneixement bàsic*. Per a aquest autor el progrés en el coneixement es fa cercant els errors de les teories actuals i amb la proposta de noves teories audaces i valentes. D'això en diuen *falsacionisme*.

En l'arquitectura teòrica del falsacionisme el coneixement científic parteix de les teories anteriorment formulades, les quals són negades per fets o experiències que serviran per formular noves teories millors que les anteriors. Les noves teories que es proposin han de complir tres condicions: han de ser audaces, s'han de formular de forma precisa i clara i han de ser falsables. La primera d'aquestes condicions implica que en el coneixement científic no pot haver-hi lloc per al conservadorisme intel·lectual. Però l'audàcia no s'ha de confondre amb la temeritat o l'extravagància i sempre es mou dintre dels límits de la versemblança. Afirmer que l'holocaust nazi mai no va existir, per exemple, és una teoria que no solament nega les teories i les evidències anteriors, sinó que també les ignora.

La condició de precisió i claredat exigibles a les noves teories és un requisit molt lligat al següent, el de la falsabilitat, perquè una teoria que estigui formulada de manera ambigua i equívoca no es pot contradir o falsar. Dir que demà potser no plourà és una afirmació que es mou en el terreny de les probabilitats i que l'endemà es demostrarà com a vàlida en tots el casos. Afirmar, en canvi, que demà plourà és un pronòstic falsable. Els enunciats teòrics amb què ha de treballar el coneixement científic han de ser precisos i clars en el sentit que no poden estar oberts a l'especulació sinó que han de contenir els límits de la realitat que refereixen. Han de ser finits.

Això darrer connecta amb la condició de falsabilitat que ha de tenir tota nova teoria. Un enunciat o una hipòtesi és falsable quan es pot negar o contradir. En el moment que això passa, aleshores l'enunciat esdevé fals. En canvi, un enunciat o una hipòtesi és infalsable quan no es pot contradir o no conté amenaça possible que ens permeti negar-lo. Això últim se sol confondre amb una bona qualitat de la teoria científica, ja que la seva solidesa lògica o evidència empírica és tan aclaparadora que la fa innegable. Per exemple, està comunament acceptat dir que no es pot negar que el planeta Terra és rodó [*sic.*]. Això no vol dir que l'enunciat sigui infalsable sinó que és extraordinàriament convincent. La condició de falsabilitat ve donada pel fet que l'enunciat que la Terra és rodona té límits i es pot contradir. En termes falsacionistes es diu que té falsadors potencials com ara els que es podrien derivar dels errors de càlcul i d'observació fets fins ara amb els instruments que s'han fet servir per determinar la morfologia del planeta. Un cop negada l'esfericitat de la Terra, els científics hauran de proposar una nova teoria que doni resposta al problema de la seva morfologia. Una teoria que haurà de ser audaç, precisa i falsable.

Des d'aquesta forma d'entendre la ciència, coneguda també amb l'etiqueta de *racionalisme crític*, Popper entén que l'avenç i el progrés científics es poden veure clarament quan es comparen les teories o hipòtesis que s'han anat succeint en el temps per resoldre els mateixos problemes científics. Aquest guany li permet, fins i tot, identificar que una teoria té més qua-

litat que l'anterior quan la primera té més falsadors potencials que la segona. L'enunciat «el públic infantil és sensible als continguts mediàtics violents» no té tants falsadors potencials com l'enunciat «tot el públic és sensible als continguts mediàtics violents». Tenir més falsadors potencials vol dir més qualitat científica perquè la quantitat de realitat continguda en el segon enunciat és més gran que en el primer. És a dir, la segona teoria dona explicació científica a un volum superior de fenòmens objecte d'estudi. El falsacionisme és l'expressió més sofisticada del camí cap al coneixement amb una forma de raonament deductiva. A partir de les teories generals es dedueixen el tipus d'evidències que hauran de servir per falsar o confirmar una hipòtesi.

Tant la deducció com la inducció es presenten com a mètodes per a demostrar la validesa de teories, hipòtesis o conjectures. Però encara que totes dues formes de raonament s'usen per demostrar invents o teories, fenòmens o evidències científiques, el cert és que només es tracta de mètodes per a justificar-ne la validesa. No ens diuen res sobre la manera de descobrir, inventar o tenir èxit en els descobriments científics.

1.1.2 Coneixement científic i societat

En el camp de la filosofia de la ciència es distingeix clarament entre el context de descobriment i el context de justificació per referir-se a dues facetes ben diferents en el coneixement científic. El primer fa referència a tot aquell món que afavoreix que els científics tinguin idees o facin troballes, mentre que el segon té a veure amb la lògica rigorosa, pública i refutable que és necessari aplicar per demostrar la validesa d'aquella idea o troballa. Per descobrir l'os d'un dinosaure no n'hi ha prou de ser paleontòleg, de fer molts anys que se cerquen ossos de dinosaures i d'haver-ne trobat d'altres, també se n'ha de demostrar l'autenticitat. El problema per al coneixement científic és que no es pot controlar com es poden fer troballes o com es poden tenir bones idees per fer ciència. No hi ha cap mètode possible per tenir bones idees teòriques o per

descobrir fets o objectes que canviïn el curs de la història. El context de descobriment no es pot reglamentar ni es poden formular els procediments a seguir per aconseguir fites científiques, malgrat els intents de bona part de la filosofia de la ciència del segle XX.

La impossibilitat de controlar el context de descobriment ens porta a demanar-nos novament com coneixem. Atès que la casualitat, la contingència i potser també l'estat d'ànim d'un científic poden ser factors que intervinguin en els descobriments, sembla que el més realista és apartar la vista de la lògica metòdica per respondre a la pregunta inicial del capítol i fixar-nos més en el món que envolta la pràctica científica com un factor determinant. Ampliar la perspectiva de visió implica atendre a la societat, al moment històric i a la psicologia que envolta la pràctica científica com han fet autors com Imre Lakatos (1983) o Thomas Kuhn (1975). Les teories científiques no són simples enunciats que es milloren amb el temps gràcies a l'enginy dels científics, sinó estructures complexes dintre de les quals conviuen molts elements. Denominades *paradigmes* per Kuhn i *programes d'investigació* per Lakatos, aquestes estructures contenen enunciats teòrics, conceptes, models i mètodes a seguir. Formen un tot de tecnicismes i científismes de difícil comprensió. Però aquestes estructures contenen també grups de recerca, revistes científiques, institucions i tota una xarxa de relacions socials. La lògica científica, doncs, està molt influïda per la manera com s'articula la comunitat científica en una societat i, en conseqüència, cada moment social té la ciència que es mereix.

Les teories de Lakatos i de Kuhn són exemples de com s'ha resolt des de la filosofia de la ciència el problema de la interferència del context sociohistòric en el control i validació de la lògica del coneixement científic. Una de les principals diferències entre l'un i l'altre és que el primer presenta més vocació de control i de reglamentació sobre la manera com es descobreix, mentre que el segon sembla renunciar a aquest objectiu i es concentra en la descripció de la manera com la ciència ha estat penetrada per la societat al llarg de la història.

Per a Lakatos, els programes d'investigació són estructures coherentment ordenades que contenen un conjunt de sabers nuclears que tots els científics d'una disciplina comparteixen com a vàlids. Aquests sabers són els que sostenen la disciplina científica tal com la practiquen els investigadors en un moment històric determinat, per la qual cosa resulta inversemblant que un científic intenti fer descobriments per negar o contradir els fonaments de la pròpia disciplina. A l'entorn d'aquests principis bàsics es troben els conceptes amb els quals es treballa habitualment en la disciplina, els mètodes, les tècniques de recerca que els són pròpies o manllevades d'altres disciplines, les hipòtesis o conjectures que s'han desenvolupat al llarg del temps de vida del programa de recerca, etc. Cadascun dels elements continguts en un programa d'investigació té sentit científic dintre del programa però no necessàriament fora del programa. És com un trencaclosques on cada peça adquireix la seva identitat només quan està envoltada de les peces amb les quals encaixa.

La informació sobre com ha de progressar la recerca del programa també es troba dintre del mateix programa. D'això, Lakatos en diu l'*heurística positiva* i no és altra cosa que el seguit de consells, indicacions o suggeriments que convé seguir per tal de fer avançar el coneixement en aquell programa. Trobem exemples d'heurística positiva en situacions de la vida quotidiana, com ara quan hem de resoldre mots encreuats i dissenyem una estratègia per fer-ho que consisteix a mirar d'omplir primer les paraules amb més lletres. Això pot afavorir que les paraules més breus apareguin tard o d'hora de forma «espontània». O també quan fem un trencaclosques resulta molt pràctic començar per les peces que formen els límits d'aquest trencaclosques, i especialment les quatre dels cantons.

Però encara que els factors sociohistòrics siguin presents en els programes de recerca de Lakatos, aquest autor separa entre una història interna de la ciència (on hi ha els procediments lògics i empírics per fer veritables els sabers) i una història externa (com són els factors socials, psicològics, etc. que influeixen en el coneixement científic), una proposta que té

poc a veure amb la història de les revolucions científiques de Kuhn.

La manera com els factors no científics influeixen en la lògica científica es pot observar també a través dels nombrosos exemples de com ha progressat la ciència al llarg de la història. Per a Kuhn, la ciència evoluciona de forma convulsa, no acumulativa, i el seu desenvolupament s'inicia després d'un període precientífic del qual sorgeix un estadi de ciència normal, el segueix un període de crisi, un altre de revolució i finalment un període de nova ciència normal, i així successivament. En aquestes transformacions, que poden ser de centenars d'anys, els períodes de ciència normal estan dominats per la presència d'un sol paradigma, defensat per tota una comunitat científica que comparteix no solament sabers científics sinó també interessos, coneixements tàcits, creences, perspectives de futur, etc. El paradigma no és únicament un model o un exemple a seguir, és tota una forma de pensar i de veure el món i la pràctica científica des de la qual es produeix un tipus de ciència i no un altre. Així, els paradigmes o matrius disciplinaris¹ tenen, a banda del component científic, una dimensió metafísica composta pels valors i creences que mouen els científics en la seva tasca i en les quals es basen les proposicions teòriques i metodològiques i que els donen el caràcter dogmàtic, i una dimensió social formada per tota l'estructura institucional i de relacions socials de les quals es dota una comunitat científica.

Un factor clau de la història de les revolucions científiques es troba en el concepte d'incommensurabilitat. Aquest concepte és el que li ha valgut a Thomas Kuhn l'etiqueta de *relativista* (KUHN, 2002). La idea que conté aquest concepte es veu clarament quan un científic format en el vell paradigma intenta explicar els descobriments i la lògica de les teories d'un nou paradigma. El científic es troba amb l'inconvenient

1. Alguns anys després de *La estructura de las revoluciones científicas* Kuhn va substituir el concepte de paradigma pel de matriu disciplinària en un intent de controlar la polisèmia amb què ell mateix va usar el primer, però ja era massa tard.

que no disposa dels conceptes ni dels mètodes adequats per fer-ho perquè, en realitat, la ciència que es fa en cada paradigma és radicalment diferent. Aquestes diferències entre paradigmes en fan impossible la comparació i la traducció, perquè no solament fan servir llenguatges científics diferents sinó que també es refereixen a problemes diferents mai tractats abans pel vell paradigma. En definitiva, la manca de mesura comuna entre ambdós paradigmes els fa incommensurables. La història de la ciència ens ha ensenyat que aquesta és una qualitat especialment dolorosa per als científics del vell paradigma, que es veuen abocats de forma irremeiable a l'atur o bé a un exercici de conversió en el nou paradigma, en les noves creences i el nou món de la ciència normal.

Els casos de Lakatos i de Kuhn mostren que la lògica del coneixement veritable (l'epistemologia), tant en les ciències naturals com en les ciències socials, no es pot reduir exclusivament a les formes de raonament inductives o deductives usades per justificar i validar els sabers. Per entendre l'activitat científica moderna, és necessari ampliar el camp al context que fa possible la pràctica científica. Els individus que practiquen la ciència ho fan des de valors, normes i supòsits de molts tipus i en el marc de comunitats i organitzacions de molts tipus i amb interessos molt diversos. Els valors i creences dels investigadors també intervenen en les decisions sobre quins són els problemes importants a investigar, la forma adequada de fer-ho i els objectius de la pràctica científica.

«L'activitat científica està socialment i històricament situada i això la fa permeable a valors precedents de la societat i la cultura, de les quals la ciència forma part.» (GÓMEZ, 2003: 283). Per molta lògica del coneixement científic que hi apliquem, tots aquests valors contextuals no es poden fer desaparèixer. Émile Durkheim (1988) exigia en les seves regles del mètode sociològic del segle XIX que els investigadors apartessin les *prenociions* (prejudicis) per disposar-se a conèixer de forma objectiva els fenòmens del món social. També Edmund Husserl (1962) defensà una suspensió dels judicis (*epochè*) com a mètode per a obtenir sabers veritables. Però el coneixement

científic no és únicament un conjunt de teories justificades per un mètode sinó que és una cosa més complexa i plural. «L'única alternativa és fer explícits els valors des dels quals s'investiga, per reconèixer-los i saber en tot moment on som, fent-nos conscients de la seva existència.» (GÓMEZ, 2003: 284)

1.2 LA INVESTIGACIÓ DEL MÓN SOCIAL

En el recorregut que hem fet fins ara per respondre la qüestió com coneixem?, ens hem mantingut en el nivell genèric de coneixement científic usant indistintament exemples de les ciències naturals i de les ciències socials. Però el nostre trajecte està dissenyat per arribar a la metodologia de la recerca en comunicació passant per la recerca del món social. Pel que fa a la investigació en ciències socials, ens hem de remuntar al segle XVII. Fins a final d'aquest segle no es pot parlar d'una consciència general com la que tenim avui sobre allò que entenem per ciència. La indefinició general predomina entre aquells que es dediquen al saber en totes les branques, excepte les matemàtiques i l'astronomia, que tenen un origen mític anterior. El període es caracteritza per una absència de rigor en el seu desenvolupament, una recerca vacil·lant, resultats incerts i la intromissió de supersticions i de creences, segons ens diuen els historiadors moderns de la ciència. El desenvolupament progressiu del projecte il·lustrat que es comença a dibuixar a partir del segle XVII afavoreix el mètode científic en la seva aplicació a la filosofia natural. Els sabers sobre el món natural són especialment sensibles al progrés que suposen l'empirisme de Francis Bacon i el racionalisme de Renè Descartes, les dues columnes sobre les quals s'aixeca la ciència moderna.

Durant el segle XVIII s'accentua la sensació que només progressen les ciències naturals, sobretot amb els descobriments de Newton sobre la llei de la gravitació universal. Els sabers dels filòsofs naturals es tradueixen fàcilment en fets i coses que ajuden a millorar la vida quotidiana de les persones, a

potenciar els guanys econòmics i a facilitar més progressos en el coneixement d'altres apartats del món natural. És una reacció en cadena. Però el segle XVIII és el segle de les llums que hauran d'aclarir també nous racons del saber humà. Si es podia progressar tant gràcies a un mètode racional que desvetllava la física de les coses, també es podria progressar en el saber sobre el món social. Es podrien descobrir lleis sobre l'ordre social per poder ordenar millor la societat, es podrien prevenir i evitar els conflictes bèl·lics i conrear els sentiments solidaris i de justícia per assolir l'harmonia social. El programa del projecte il·lustrat per a les ciències socials establia uns objectius que no s'han assolit i que han trobat nombroses dificultats i objeccions durant els dos segles següents. El debat sobre la fonamentació científica de les ciències socials ha ocupat tot aquest temps i resta obert.

El desenvolupament de coneixements científics sobre el món social passa prèviament per una definició sobre què entenem per societat i el paper que l'home hi juga. A partir del segle XVIII apareixen diverses propostes per empènyer els sabers sobre l'home, la cultura i la societat cap a un progrés similar al de les ciències naturals. D'una banda, tenim les propostes marxistes que descriuen la realitat social com una estructura basada en les forces i relacions econòmiques que s'imposen a l'individu i que li determinen l'existència i la consciència. Aquesta realitat estructural també dóna forma a les lleis, la política, la cultura, la ideologia, etc. De l'altra, la visió positivista que comparteixen autors tan destacats com Auguste Comte (1982) i John Stuart Mill (1972) i per als quals la realitat social està guiada per un seguit de lleis universals, a imatge de les lleis de la física. Mill, a pesar de l'aferriada defensa que fa del liberalisme social i de la llibertat individual, tanca aquesta possibilitat de llibertat en invocar unes lleis universals que marquen les directrius del món social. La visió marxista i la positivista comparteixen una idea determinista de l'acció humana, encara que els factors condicionants són molt diferents. En totes dues perspectives també es dóna una concepció naturalista del món social en el sentit que la realitat

social, siguin estructures o lleis, existeix independentment de la ment dels individus i pot ser coneguda de forma objectiva.

Hi ha una tercera visió que s'allunya d'aquest sentit naturalista del món social i aprofundeix en el sentit humanístic. Les accions socials que portem a terme cada dia són les unitats bàsiques amb les quals es construeix un món social significatiu totalment nou a cada moment, imprevisible i impossible de presentar en forma de lleis universals. Els historiadors alemanys del segle XIX, com Wilhelm Dilthey (1980) o Gustav Droysen (1986), patrocinen aquesta concepció relativista d'un món social que Max Weber (1964) aplica a la sociologia. Des d'aquesta posició, la realitat social no és única i objectiva, sinó que els individus que la protagonitzen hi donen forma amb les seves accions i el paper del científic només pot ser el d'un intèrpret que es limita a comprendre'n el significat més profund. En aquest cas sí que els individus són vistos com a subjectes lliures, sense cap condicionant que *a priori* els determini el futur.

1.2.1 La investigació com a acció interessada

La pràctica científica està compromesa amb valors com la veritat i l'objectivitat i, especialment la pràctica científica sobre el món social, tradicionalment ha estat vista com una pràctica determinada per la presa de posició i el compromís polític i ideològic. La racionalitat que s'aplica a la pràctica científica no pot defugir la influència d'aquests valors. El resultat és una pràctica científica plural, amb interessos i objectius ben diferenciats segons els valors aplicats. Però en l'activitat investigadora els científics no solament actuen des de compromisos amb valors i creences sinó que, a més, influeixen de forma determinant en l'objecte de la investigació.

Aprofundir en el coneixement d'un problema de recerca presenta com un dels principals entrebancs epistemològics la relació entre el subjecte cognoscent i l'objecte a conèixer. Aquesta relació qüestiona la possibilitat d'un coneixement objectiu sobre el món, validable *a posteriori*. Això resulta encara més evident en les ciències socials. Les conclusions a les

quals arriba una investigació sobre els efectes dels mitjans de comunicació de masses no poden ser replicades amb experiments posteriors com ho són les conclusions sobre un tractament contra el càncer o una reacció química. El científic social només pot conèixer allò que investiga a través dels qui li donen sentit, dels individus i actors socials que en són protagonistes. Treballa, per tant, amb les versions de la realitat social que aquests protagonistes ofereixen, però no pas amb una realitat objectiva, sense voluntat i observable de forma directa i immediata. Això planteja un problema crucial, ja que desconeixem fins a quin punt aquest objecte d'estudi canviant no varia precisament en el moment que un investigador s'acosta a observar-lo. Podem dir que el món social com a objecte d'estudi és molt sensible a la intervenció dels investigadors, perquè en el moment que es publiquen els resultats d'una recerca social, l'objecte d'estudi els ha incorporat també com a part del problema de recerca. L'acció investigadora transforma la realitat investigada

Les interferències entre societat i coneixement científic es veuen amb més claredat quan ens fixem en la investigació com una acció motivada per algun tipus d'interès individual o col·lectiu. Jürgen Habermas (1982) distingeix entre l'interès tècnic, el pràctic i l'emancipatori que mouen els processos de recerca dels científics. Allò que els empeny a investigar. Cada interès està associat a unes regles logicometodològiques. Així, l'interès tècnic és un exercici de domini i control de l'investigador cap a l'objecte d'estudi. L'objectiu és conèixer els mecanismes que regulen la realitat estudiada. Les recerques mogudes per aquest interès desemboquen en una instrumentalització tècnica de les seves conclusions en què el coneixement que aporten té com a finalitat intervenir en la realitat i modular-ne l'evolució.

Entendre les relacions entre subjecte investigador i objecte d'estudi com un marc d'interaccions interessades té conseqüències en el vessant metodològic. Així, un interès de recerca tècnic posa l'èmfasi en l'efectivitat dels procediments de recerca independentment de qui els apliqui. És per això que

els procediments que s'han demostrat eficaços en casos anteriors acostumen a ser reproduïts de forma quasi mimètica una i una altra vegada. El mètode seguit i el seu desenvolupament tècnic adquireixen un extraordinari protagonisme dintre de la recerca. Gairebé es converteixen en l'eix central al voltant del qual giren i es justifiquen totes les accions científiques del treball d'investigació. Una conseqüència destacada d'aquesta manera d'entendre la metodologia és la creació d'artefactes metodològics de provada efectivitat que anomenem tècniques de recerca. Les enquestes, per exemple, són un bon cas de procediment per a la recollida de dades del món social que traspasa les fronteres de disciplines o escoles científiques. Una tècnica de recerca s'ha aplicat a problemes de recerca molt diversos i en contextos socials diversos. La tècnica de recerca imposa a l'investigador la necessitat de prendre decisions sobre la manera d'abordar el problema de recerca i justifica la validesa dels resultats obtinguts. En el cas de les enquestes, per exemple, el disseny del qüestionari obliga l'investigador a definir de forma clara i precisa les variables que s'hauran d'observar i mesurar a través de preguntes formulades a una mostra de la població. Això implica un treball d'objectivació de les teories i de definició estricta dels conceptes que es fan servir en la recerca.

Les recerques mogudes per un interès pràctic pretenen conèixer la realitat sota l'interès director per la conservació i l'ampliació de la intersubjectivitat d'una possible intel·ligència mútua orientada a l'acció (HABERMAS, 1982). És a dir, que el coneixement s'orienta a ampliar el nostre saber sobre els altres i a comprendre'n les accions per tal de consensuar amb ells la pràctica social al marge dels mecanismes o lleis que regulen el món social. En la seva tasca d'interpret de la realitat, el científic assoleix un coneixement veritable d'aquesta realitat quan és capaç d'aplicar-se a ell mateix i al seu món el món que estudia. Aquesta tasca de traductor del científic té la finalitat pràctica de fer comprensible a una comunitat més àmplia de subjectes una realitat que se'ns presenta clausurada i impenetrable en primera instància.

L'interès pràctic intenta penetrar en les diverses realitats de les quals es compon un objecte d'estudi. L'interès per entendre els altres posa l'èmfasi menys en el mètode com a instrument tècnic i més en la capacitat intel·lectual de l'investigador. Des d'aquesta perspectiva, el mètode no es pot imposar ni al subjecte que coneix ni a l'objecte per conèixer. No es pot subordinar la realitat investigada als procediments estandarditzats de què disposen les ciències socials i les humanitats, perquè d'aquesta manera es perd la idiosincràsia d'aquella realitat investigada, es perd la seva peculiaritat i originalitat. El camí que cal seguir en aquest cas és el d'un acostament progressiu entre l'objecte d'estudi i l'investigador sense que cap dels dos hagi de renunciar a la seva identitat, a la seva naturalesa. Aquest ideal imposa algunes condicions a la recerca com són: el respecte pel context social i històric dels fenòmens que s'investiguen; la indivisibilitat de l'objecte d'estudi, la qual cosa dificulta els enfocaments analítics que fragmenten la realitat estudiada en variables, indicadors, etc.; la caducitat dels coneixements obtinguts renunciant a l'objectiu de formular lleis universals; i, per últim, la reflexió de les decisions de l'investigador, en el sentit que aquest haurà de ser conscient de la repercussió que tenen aquestes decisions preses des del seu món sobre el món que ell investiga.

Per últim, el coneixement emancipatori té un caràcter plenament crític, en el sentit més ampli de la paraula. A través de la crítica se soscauen les bases d'un ordre establert contradictori. Les contradiccions procedeixen principalment d'unes relacions de poder que impedeixen la llibertat dels individus i creen desigualtats. Per tant, l'interès que mou l'investigador consisteix a posar de manifest aquests lligams que immobilitzen els individus i els col·lectius socials. D'aquesta manera es produeixen dos efectes: d'una banda, prenem consciència de la nostra condició de presoners d'aquesta realitat (gràcies a l'exercici d'autoreflexió que conté aquesta forma de recerca) i, de l'altra, se'ns obre un ventall de possibilitats d'acció social ocultes fins llavors. En definitiva, l'interès emancipatori suposa concedir el poder del coneixement i de la raó a l'individu per fer-lo més lliure.

Investigar amb un interès emancipatori suposa posar l'accent en un mètode que permeti observar realitats ocultes sota una aparença de normalitat. No es tracta, com en el cas de l'interès tècnic, d'una qüestió merament procedimental. Des d'aquesta perspectiva, el problema de com s'ha d'investigar l'haurà de resoldre l'investigador fixant-se en allò que és el seu objecte d'estudi, per entendre'l, i, alhora, fixant-se en allò que no ho és. És a partir d'aquesta posició metodològica dialèctica que sorgeixen els arguments crítics i els punts de referència per iniciar un procés d'emancipació.

L'associació entre recerca científica i interès que hem fet fins ara s'ha d'entendre en un sentit epistemològic. Moguts per un interès tècnic, pràctic o emancipatori, els científics socials *a priori* no acullen males intencions en les seves accions. Quan ens referim a interès, ho fem més aviat entenent-lo com una intencionalitat investigadora i no pas en el sentit d'una voluntat manipuladora. Podem dir que la intenció que hi ha darrere del treball científic en cadascun dels tres casos no té un objectiu immediat d'enriquiment, de manipulació o de domini. Aquesta és una característica sensible per distingir entre recerca científica i altres formes de recerca de caràcter no científic. Els interessos polítics i comercials han afavorit el desenvolupament del que coneixem com a recerca aplicada. Són cada cop més freqüents les fundacions, els organismes públics o les empreses que encarreguen estudis o informes a científics que els siguin d'utilitat per a prendre decisions sobre la manera d'influir en l'opinió pública, sobre la gestió dels recursos públics, o sobre la manera d'augmentar els beneficis empresarials. Els estudis sobre el possible impacte en la imatge d'un polític després de decisions impopulars, els que es limiten a fer reculls estadístics, o els que experimenten sobre l'efectivitat comercial d'algun producte no es poden considerar treballs de recerca científics, perquè l'interès que els mou no és exclusivament epistemològic. Aquestes recerques tampoc no poden fer aportacions al conjunt de coneixements establerts o coneixement bàsic. Els resultats i les conclusions a què arriben es limiten a respondre puntualment al problema

concret que les va motivar i en cap cas no poden transcendir al terreny de les generalitzacions empíriques o de la teoria sobre la qual es construeix tota recerca que es vulgui considerar científica.

1.2.2 El paper del mètode

El debat sobre el fonament científic de les ciències socials i humanes, i especialment sobre el seu monisme o pluralisme metodològic, ha concentrat en gran mesura l'atenció dels epistemòlegs de les ciències socials.

Des del monisme metodològic, es defensa la unitat d'acció entre els científics socials i els de les ciències naturals. En tant que ciències, ambdues branques del saber han de compartir una mateixa forma d'obtenir coneixement del món que ens envolta, tant si és de caire natural com social. Aquests sabers consisteixen en un conjunt de teories o lleis que ens ajudin a entendre el funcionament del món natural o del món social. Es tracta de descobrir les regles amb les quals es governen els fenòmens naturals, les organitzacions socials, les comunitats, els individus o els sistemes culturals. Aquest objectiu científic, vigent des del positivisme d'Auguste Comte, observa que, com en el cas de les ciències naturals, els elements que componen el món social i cultural es poden conèixer empíricament. És a dir, que encara que el món social no estigui fet d'objectes materials, com poden ser els àtoms o les partícules mínimes de la física, o els elements de la taula periòdica en química, o els estrats de materials en el camp de la geologia, els científics socials han de fer el possible per aïllar, reconèixer i veure els elements i els fets que són propis del seu objecte d'estudi. Els psicòlegs han de poder identificar una paranoia a partir d'uns comportaments humans determinats i els sociòlegs han de saber determinar a quina classe social pertany un individu a partir d'uns indicadors socials.

El monisme metodològic no suposa pas que món natural i món social siguin la mateixa cosa a investigar. Les aspiracions dels positivistes lògics de principi del segle XX de crear una

única ciència sota la qual s'aixopluguessin els fenòmens del món natural i els del món social i humà no comportaven pas reduir els fenòmens del món social a una ontologia naturalista ni a l'inrevés. Es podria resumir el projecte positivista en el lema «un sol mètode per a objectes d'estudi diversos».

Així, tot i les diferències entre ells, els objectes d'estudi es poden conèixer amb el mateix procediment. El monisme metodològic defensa la possibilitat de conèixer les característiques del món natural, que és perceptible directament a través dels nostres sentits, i les del món social i cultural, que és eminentment de naturalesa simbòlica, gràcies a un truc. A risc de banalitzar-ho, podem dir que fa visible allò invisible. Per exemple, una forma de «veure» l'opinió pública d'una societat és sumant les respostes marcades en les preguntes d'una enquesta. Aquesta operació permet d'aplicar el mètode de les ciències naturals i establir relacions de causalitat entre elements socials i culturals, i posteriorment formular generalitzacions que serveixin per explicar els fenòmens socials particulars i preveure conseqüències futures d'accions i fets socials.

El pluralisme metodològic, per la seva banda, és seguit pels qui defensen un model de desenvolupament de les ciències socials i humanes independent del de les ciències naturals. El poder i la influència de les ciències naturals fins als nostres dies és evident i justificat, atès l'èxit que han tingut en la resolució d'incògnites i problemes que s'han plantejat. A pesar d'això, els investigadors del món social i cultural han desenvolupat recursos i procediments per a conèixer que no provenien ni es podien aplicar a les ciències naturals. L'especificitat des de la qual molts científics socials i humanistes han tractat els seus objectes d'estudi és el que permet de parlar de mètodes propis en les ciències socials.

Des d'aquesta perspectiva, es defensa que hi ha camins diferents per als problemes diferents que plantegen l'estudi dels fenòmens del món social i el dels del món natural. Per als defensors del pluralisme, la traducció d'un món social, que es caracteritza per ser eminentment simbòlic, en fets o elements

«visibles» suposa alterar la naturalesa mateixa de l'objecte d'estudi. Allò que realment importa i interessa estudiar d'aquest objecte és precisament la seva potència simbòlica que penetra en els subjectes socials i actua de motor. I conèixer tot això no és altra cosa que entendre-ho. Els mètodes i els instruments de recerca per entendre el món social que ens envolta són diferents per als psicòlegs, els sociòlegs o els antropòlegs. Els assumptes que ocupin els científics de les ciències socials i humanes determinen els camins a seguir per al seu estudi, no estan supeditats a un sol mètode.

Aquesta diversitat ha estat sovint identificada com una mena de caos que molts autors han intentat ordenar. Una de les classificacions més reeixides és la que distingeix entre ciències nomotètiques i ciències ideogràfiques.² Les primeres són aquelles en què la recerca està orientada a cercar regularitats i freqüències en els objectes d'estudi, la qual cosa els permet formular generalitzacions sobre els assumptes tractats. La psicologia o la sociologia han estat tradicionalment dos bons exemples d'aquesta forma de fer. En les ciències ideogràfiques, com la història, els investigadors es concentren en la singularitat dels objectes d'estudi i en la comprensió en profunditat dels casos i situacions investigats. Les fronteres entre les diverses especialitats de les ciències socials resulten en l'actualitat força desdibuixades. Els préstecs teoricometodològics entre les disciplines de les ciències socials i humanes han estat tan abundants i freqüents que a hores d'ara es pot parlar d'enfocaments ideogràfics en àmbits com la sociologia i també d'enfocaments nomotètics en terrenys com la història.

1.2.3 Explicar i comprendre

Abans d'entrar en les particularitats que presenta la comunicació com a objecte d'estudi del món social, encara hem de fer algunes precisions epistemològiques més relatives a dos camins de coneixement en les ciències socials identificats com

2. Vegeu Julien Freund (1975).

els mètodes explicatiu i comprensiu. Tot i que els filòsofs afirmen que les arrels d'aquesta discussió arrenquen des de l'antiga Grècia, durant el segle XIX s'intensifica la discussió teòrica sobre el tema fins a arribar amb força als nostres dies.

L'explicació (*erklären*) és atendre a les causes que originen els fenòmens que ens interessa investigar. Si coneixem les causes dels fenòmens, podrem donar una explicació satisfactòria de per què les coses són com són. La recerca de la causalitat té l'avantatge que permet fer pronòstics o donar raó de fenòmens futurs sempre que compleixin el requisit d'haver estat precedits per les causes necessàries perquè es donin. No revelarem cap secret si diem que aquesta és la finalitat de tota recerca en el camp de les ciències naturals. Els científics dediquen tots els esforços a reconèixer els factors desencadenants de malalties, terratrèmols, reaccions químiques, etc., per tal d'establir regularitats en les relacions de causalitat detectades i, d'aquesta forma, produir lleis o teories científiques sòlides.

Explicar significa donar raó de les causes dels esdeveniments. En aquest sentit, la tasca dels investigadors haurà d'estar orientada a la recerca de les relacions de causalitat en el món. L'explicació és el camí per respondre a la pregunta «Per què les coses són com són?» Les causes que s'han de descobrir poden ser múltiples o úniques i poden ser causes necessàries, suficients, contingents, etc. Aquest camí té diverses conseqüències directes sobre el coneixement que produeix.

En primer lloc, proporciona una imatge fragmentada del món social que estudiem. Identifica, d'una banda, fenòmens o fets que actuen com a causes i, de l'altra, fenòmens i fets que esdevenen efectes. Sovint un mateix fenomen o fet pot ser causa d'un altre i alhora efecte de fenòmens anteriors. El problema no és classificar el món en uns fenòmens causals i en altres com a efectes sinó la visió fragmentada del món social que això suposa.

En segon lloc, en la mesura que les relacions de causalitat observades en el món es donen d'una forma regular i sòlida l'explicació permet la construcció de lleis i teories de caràcter general. Això representa un extraordinari avantatge, llarga-

ment demostrat en l'àmbit de les ciències naturals, per tal de preveure i pronosticar fenòmens o esdeveniments. En virtut de la presència d'un seguit de factors que són reconeguts regularment com la causa d'algun fet es pot deduir que es produirà l'efecte esperat. Els èxits de la ciència com a forma de coneixement dominant en les nostres societats es deuen en bona mesura a aquesta facultat de preveure el futur i prevenir les conseqüències que se'n puguin derivar i fins i tot de modificar el curs dels esdeveniments a la nostra conveniència.

En tercer lloc, aquest potencial per a la producció de lleis i teories universals dóna a l'explicació validesa per aplicar els coneixements a contextos molt diversos. Molts sociòlegs, psicòlegs, economistes i d'altres científics socials han fet importants aportacions al coneixement sobre el món social seguint el camí de l'explicació. Precisament gràcies a ells, aquestes disciplines han arribat a gaudir d'una certa credibilitat científica comparable a aquella de què gaudeixen les ciències naturals avui dia. Els nivells de reconeixement assolits per aquestes disciplines s'han traduït en un important desenvolupament institucional al seu entorn.

Però l'aplicació d'aquest camí a la recerca del món social topa amb la naturalesa d'un tipus d'objecte d'estudi que es resisteix a ser domesticat. La realitat social i humana és contingent, canviant, provisional i subjectiva. Sovint en l'observació de la realitat social ens trobem davant d'una aparença, d'una ficció construïda pels actors socials. Així, quan els científics socials es concentren a establir relacions de causalitat dintre del món social, allò que fan en realitat és connectar fets o fenòmens socials només aparentment relacionats i de dubtosa universalitat.

El camí de la comprensió (*verstehen*) suposa la recerca de les evidències significatives d'un fenomen respectant-ne l'originalitat i la indivisibilitat. Abans de continuar, però, cal aclarir que la comprensió no consisteix només a entendre allò que observem. La tradició humanista alemanya, que ha dedicat moltes pàgines a l'anomenat «problema del *verstehen*», precisa que els individus i el món social que conformen tenen un

esperit imperceptible a simple vista. Les expressions humanes són el reflex d'aquesta dimensió interna i la missió del científic social consisteix a deduir aquest esperit a partir de les seves manifestacions externes. Plantejada en aquests termes, es veu clarament que la comprensió només és un mètode d'aplicació al món social perquè, pel que sabem fins ara, només l'espècie humana és capaç d'imprimir un esperit o una intencionalitat a les seves accions que vagin més enllà de les finalitats instintives dels animals. És a dir, les accions significatives són exclusives del món social i humà, per la qual cosa només es poden comprendre els fenòmens d'aquest món. La comprensió és el camí per respondre a la pregunta «Com són les coses?» O, millor, «Què significa el món que ens envolta?» La recerca de les evidències significatives és la recerca de les proves que ens ajudin a donar sentit a allò que s'investiga.

Allò que no és tan clar en el mètode de la comprensió, i que ha generat una certa divisió entre els seus seguidors, és si el coneixement dels fenòmens socials que s'investiguen s'assoleix quan som capaços de reconèixer el sentit que aquests fenòmens tenen per als seus protagonistes o bé el sentit que els donen els científics socials que els observen. És a dir, d'una banda arribem a comprendre el significat profund d'un reportatge periodístic, d'una novel·la o d'una pel·lícula quan entenem allò que volen expressar els autors. D'altra banda, el científic social pot mirar de comprendre el sentit d'aquests continguts investigant allò que aporten i com s'integren en un sistema cultural complex. També així el reportatge, la novel·la o la pel·lícula adquireixen identitat significativa.

No ens pot passar per alt l'aspecte d'originalitat i indivisibilitat de la definició que hem ofert més amunt sobre el camí de la comprensió. Els fenòmens socials es produeixen en un lloc i en un moment concrets. Els factors contextuals són determinants també per a la dimensió interna del fenomen, és a dir, per al seu esperit o significat. Quan descontextualitzem o dividim el fenomen social objecte d'estudi, alhora perdem la possibilitat d'entendre'l de forma autèntica i en la seva totalitat. El camí de la comprensió imposa al científic social el com-

promís de respectar al màxim aquesta clàusula d'holisme metodològic.

La necessitat de respectar l'originalitat dels fenòmens que s'investiguen els converteix en únics i peculiars. Cada recerca comprensiva tracta sobre un cas del món social que és singular i irrepetible i el tracta en profunditat. Conèixer un fenomen social per la via comprensiva suposa introduir-s'hi fins al punt de ser capaç d'entendre'n la singularitat. La història, la filologia o l'antropologia responen a aquesta mirada sobre el món social i humà subratllant els casos que investiguen i la seva singularitat com ara una revolta social, un corrent literari o un ritual comunitari. Però això ha tingut conseqüències negatives per a la consideració científica d'aquestes i altres disciplines que han apostat més decididament pel mètode comprensiu. Quan parlem sobre els sabers que es produeixen així, ho fem sovint referint-nos al terme *cultura*, en general, sense aplicació possible i, per tant, sense la utilitat que té la idea de ciència dominant en els nostres dies. Això està portant a una creixent marginació institucional d'aquestes disciplines.

1.2.4 Els paradigmes

La resposta a la qüestió de com s'ha d'investigar el món social per produir coneixement científic sobre aquest món roman oberta. És un lloc comú entre els científics socials moderns respondre a aquest assumpte invocant els paradigmes de Thomas S. Kuhn. El paradigma, segons Kuhn, és una guia per als científics, els uneix i orienta el seu treball donant resposta a les qüestions bàsiques que impulsen aquesta forma de coneixement tan potent que anomenem *ciència*. No hi ha comunitat científica sense paradigma ni paradigma sense comunitat científica. Aquesta identificació porta a un elevat grau de compromís dels científics amb el paradigma.

Actualment hi ha un consens elevat a considerar que les ciències socials es caracteritzen per la convivència de tres paradigmes: l'empíricoanalític, el crític i l'interpretatiu. Cadascun està emparentat amb les diverses visions sobre què és el món

social que hem esmentat més amunt i com s'ha d'investigar. La missió dels paradigmes és donar resposta a les preguntes bàsiques: Què entenem per món social? Com pot ser conegut? Amb quins procediments? Sense aquests dubtes resolts, no es pot anar més enllà en la recerca científica. Les propostes teòriques i els treballs de recerca dels científics socials contemporanis solen encaixar amb un o altre paradigma

En el paradigma empíricoanalític, a l'objectiu de descobrir lleis generals sobre el funcionament social correspon una visió composta per individus egoistes i racionals condicionats en les seves accions per forces externes que modelen el curs de les seves vides. La ciència està lliure dels valors en els seus procediments, que serveixen per superar la distància que hi ha entre l'investigador i allò que es vol conèixer. El món social es pot fragmentar en unitats observables aïlladament que es poden mesurar i quantificar. Gràcies a aquesta fragmentació, es poden detectar regularitats que expliquen el comportament dels individus i de les comunitats. Els mètodes tenen la capacitat d'objectivar la realitat i de facilitar la repetició de recerques per contrastar i donar més validesa als seus resultats.

En el paradigma interpretatiu el món es compon d'un flux d'interaccions humanes en les quals es crea i es reproduïx el significat sobre el món que ens envolta i que resulta necessari per construir-lo humanament. Els valors són una part important de la vida social i no solament esdevenen l'objecte d'estudi central sinó que, a més, apartar els valors humans en la recerca científica impediria als investigadors socials entendre la realitat social que investiguen.

En el cas del paradigma crític, la naturalesa del món social és conflictiva i està governada per estructures latents i relacions de poder ocultes a simple vista. L'individu és un ésser creatiu que s'adapta a la realitat canviant i que viu sota la il·lusió de llibertat atrapat en una situació d'explotació. La ciència té l'objectiu de desvetllar les condicions veritables en les quals es reproduïx aquest ordre social.

La utilitat teòrica de la divisió de les ciències socials en paradigmes de recerca contrasta amb l'ús real que se'n fa en la

comunitat científica. És fàcil de trobar en les ciències socials investigadors que han transitat al llarg de la seva carrera per diversos paradigmes de recerca. Per tant, a diferència del dels investigadors de les ciències naturals, el compromís dels investigadors de les ciències socials amb els paradigmes és feble. Això, que sovint s'interpreta com una manca de maduresa de les ciències socials, és en primer lloc un símptoma del marge de llibertat d'elecció en la recerca en ciències socials i, en segon lloc, una invitació al pragmatisme científic. Creiem que aquesta darrera actitud és la que condueix la gran majoria de les iniciatives dels investigadors d'avui dia que no dubten a barrejar mètodes típics de diversos paradigmes, o que combinen teories procedents de diversos paradigmes, per trobar una resposta a les incògnites que es plantegen.

1.3 LA COMUNICACIÓ MEDIADA COM A OBJECTE D'ESTUDI

Si el que entenem per comunicació depèn de la idea que la comunitat científica comparteix sobre això, hem de dir que no abunden les coincidències. La comunicació és un fenomen social processual que abasta des del nivell interpersonal (entre dos o més individus) fins al nivell massiu i que adopta nombroses formes significatives i es transmet per multitud de canals. Però la definició varia si tenim en compte, per exemple, el caràcter unidireccional (amb el qual ha treballat la tradició de la recerca en comunicació de masses) o multidireccional (amb el qual ens enfrontem arran de les noves tecnologies de la comunicació) del procés de comunicació.

La discussió sobre la definició d'aquest objecte d'estudi s'ha revifat amb l'aparició de les noves formes d'expressió i comunicació que suposen les noves tecnologies. La qüestió ha afectat especialment el concepte de comunicació de masses amb el qual tradicionalment s'ha identificat la recerca en comunicació. Una adaptació d'aquest concepte als nous temps és el de la *comunicació mediada*, una idea amb la qual es

dóna més protagonisme a les noves formes d'intermediació entre interlocutors i s'abandona el caràcter unilateral i indiscriminat del procés de comunicació que es tenia amb la noció de comunicació de masses. A més, amb aquesta denominació també s'intenta incorporar una nova idea del públic que dista molt del perfil passiu dominant fins als anys vuitanta. Tanmateix, això no ens ha de fer entendre que s'ha produït un abandó de les formes de comunicació emmarcades dintre la vella tradició de recerca de la comunicació de masses, tot i que s'han diversificat les inquietuds i les sensibilitats des de les quals s'investiguen. Per tant, en el nostre cas adoptem el mot comunicació mediada com una reconceptualització de la comunicació de masses per ampliar l'objecte d'estudi a aquestes noves sensibilitats i a les noves tecnologies de la comunicació.

Identificar la comunicació com un objecte d'estudi no significa pas haver de convertir-la en un àmbit disciplinari més de les ciències socials com la psicologia, l'antropologia o la sociologia. És aquesta una pretensió científista legítima, però que ens allunya massa de la realitat dels fenòmens de la comunicació. El més pràctic és considerar-la un àmbit de treball pel qual poden transitar totes les disciplines del coneixement científic. Això garanteix un enriquiment permanent dels sabers a l'entorn dels fenòmens moderns de comunicació. Es diu, doncs, que les anomenades ciències de la comunicació són un terreny pluridisciplinari o multidisciplinari, en el qual coincideixen aportacions diverses o bé de forma autònoma o bé en col·laboració. «La comunicació, considerada una capacitat global de produir, rebre i interpretar tot tipus de símbols en una determinada situació històrica, en una determinada comunitat de cultura i de llengua, a través de la interacció d'uns determinats individus mitjançant l'ús de mediacions (naturals, culturals o tècniques), no s'ha convertit en l'objecte propi d'una ciència de la comunicació.» (SAPERAS, 1992: 137-138) Això té conseqüències en la dificultat per definir uns límits per a aquest àmbit de treball i també en la institucionalització de la seva comunitat acadèmica.

Aquest àmbit de treball comprèn les accions i els productes d'aquestes accions que tenen com a finalitat transmetre i rebre missatges d'altres actors socials. Una qualitat necessària dels fenòmens comunicatius a estudiar és que la dimensió simbòlica de l'intercanvi de missatges que facin haurà de tenir, per als seus protagonistes, més valor que no pas la seva dimensió material. És a dir, de la mateixa manera que per als conductors és més important el significat d'un senyal de trànsit que no pas el material amb què està fet, en la comunicació és més important l'expressió de significats que no pas el canal amb el qual s'expressen. L'important és la informació que el públic rep per la televisió i no pas les ones hertzianes que la transporten. Aquesta qualitat situa la recerca del significat dels fenòmens de comunicació com la dimensió central del nostre àmbit.

A partir d'aquesta capacitat humana per a una comunicació significativa, i com a conseqüència del creixent valor que li hem atorgat, en la nostra societat han cristal·litzat complexos sistemes de comunicació simbòlica, com la literatura o l'art, i s'han desenvolupat nombrosos vehicles per expressar-la, com l'escriptura, les imatges, etc. Les estructures i els sistemes de comunicació i els seus vehicles d'expressió són també matèria de la comunicació com a objecte d'estudi.

Tot i que l'amplitud d'aquest objecte d'estudi abasta un treball que es fa des de diverses disciplines, els científics socials que s'han dedicat a estudiar de forma monogràfica els fenòmens de la comunicació s'han especialitzat preferentment en el món dels mitjans de comunicació de masses i els nous mitjans de comunicació, així com en la seva influència sobre la societat i la cultura modernes. El desenvolupament d'aquests sistemes de comunicació des de fa un segle ha fixat l'atenció d'un bon grapat de científics socials i d'humanistes, fins al punt que el concepte de comunicació s'ha associat durant molt de temps i de forma gairebé exclusiva amb els fenòmens relacionats amb els mitjans de comunicació de masses.

Per tant, la comunicació mediada és tant l'acció d'intercanviar missatges significatius com el complex d'estructures i sistemes cristal·litzats en el món social que fan possible i in-

flueixen en aquests intercanvis. Organitzarem la quantitat de realitat social inclosa en aquesta definició en un seguit d'apartats desenvolupats al llarg de la tradició investigadora. Es tracta més de famílies de problemes de recerca que no pas d'especialitats de recerca pròpiament dites i en molts treballs es combinen dos o més àmbits dels esmentats:

- a) *Producció comunicativa*. Es tracta de la recerca sobre les estructures i les decisions que afecten els processos d'elaboració dels continguts de la comunicació mediada. Això inclou els estudis sobre les professions relacionades amb la comunicació i sobre els processos productius. En el primer cas se solen treballar aspectes com ara els valors, els codis ètics, les ideologies, la formació, les condicions laborals, etc., mentre que en el cas dels processos productius són problemes de recerca d'interès les estructures organitzacionals, les rutines de treball (des del vessant cognitiu fins al vessant més social), les relacions de producció com les que s'estableixen entre les fonts d'informació i els periodistes, les relacions de poder i el control en els processos productius, etc.
- b) *Discursos*. Els continguts dels processos de comunicació, tant per la forma com pel fons, esdevenen una font permanent de problemes de recerca en la investigació sobre comunicació mediada. Els missatges són dipositaris dels significats que fan efectiva la comunicació mediada i la interpretació d'aquests significats ha esdevingut un dels principals temes de recerca. Com veurem, per a la interpretació dels discursos s'han desenvolupat força procediments d'anàlisi si ho comparem amb d'altres àmbits. Les principals qüestions investigades tenen a veure amb la forma com s'han tractat col·lectius, individus o temes als mitjans de comunicació, amb les aportacions de significats dels missatges a la cultura o amb les formes com s'expressa la cultura a través dels mitjans.
- c) *Públics*. Inclou dominis clàssics de la recerca en comunicació, com ara l'estudi d'audiències, i orientacions molt més

recents, com les dels estudis de recepció. El primer s'ha centrat tradicionalment en l'estudi de la composició de les audiències, com ara qüestions sobre qui consumeix què i les seves preferències tant a nivell macrosocial com pel que fa a temes o mitjans de comunicació ben concrets. Els treballs de recepció, en canvi, es plantegen com una reacció a la idea de públic passiu que es troba implícita en aquesta forma clàssica d'investigar l'audiència i posa l'èmfasi en l'activitat interpretativa davant els continguts. Aquests tipus de problemes de recerca s'interessen pels processos mitjançant els quals els públics donen sentit als continguts i també per conèixer com és la seva relació amb els mitjans de comunicació.

- d) *Estructura*. Es tracta d'un àmbit amb una perspectiva sistemàtica o macrosociològica del paper dels mitjans de comunicació en la societat. La comunicació mediada s'inscriu en un context sociohistòric concret que l'explica i li dóna forma. Aquest context és la base sobre la qual s'estructuren els mitjans de comunicació d'una societat. L'estructura de la comunicació pot ser coneguda i descrita a través de l'estudi d'elements, com ara la propietat (especialment els processos de concentració i de diversificació empresarials), les disposicions legals, les polítiques de comunicació o la circulació de la informació i els seus antecedents històrics.
- e) *Influència*. És un àmbit en el qual es formulen problemes amb la vocació d'integrar diversos àmbits de la comunicació mediada, especialment els de discursos i públics. Intenta respondre a la qüestió «Com influeixen els mitjans en els individus/societat?» És l'àmbit clàssic dels efectes de la comunicació tant a nivell individual com a nivell social i institucional. S'hi inclouen tant qüestions sobre els efectes dels continguts en l'actitud del públic com les influències en la formació de l'opinió pública o la cultura de masses.
- f) *Tecnologia*. Els problemes de recerca sobre el paper i la influència que la tecnologia està tenint en la comunicació mediada, tant pel que fa a la producció, com als continguts

i a la recepció, han generat tota una nova tradició d'investigació. S'ha de remarcar que el que interessa en aquest cas és l'ús de la tecnologia i no pas la tecnologia per ella mateixa, ja que això últim no té interès per a la comunicació mediada sinó per a l'enginyeria o la física.

El tractament científic que han rebut els problemes de recerca dintre dels àmbits delimitats fins ara no ha estat aliè a les disputes i controvèrsies epistemològiques registrades en el conjunt de les ciències socials i exposades en les pàgines anteriors. La recerca en comunicació s'ha fet des de posicions teorimetodològiques ben diferents i coincidents amb els tres paradigmes clàssics de les ciències socials: l'empíricoanalític o postpositivista, el crític i l'interpretatiu. El primer d'aquests paradigmes està connectat amb la tradició de fonamentació científica de les ciències socials de caire positivista i que en el terreny de la recerca en comunicació va ser el dominant fins als anys seixanta. La *Mass Communication Research* als Estats Units és un bon exemple del projecte positivista per a la recerca sobre comunicació de masses basat en les teories de l'estructuralfuncionalisme de Talcott Parsons i de la psicologia conductista. Des d'aquest paradigma, la comunicació es percep com un subsistema dintre del sistema social que influeix en altres subsistemes com l'educació, l'esport, la sanitat, etc., i en les conductes individuals dels actors del sistema. L'objectiu dels investigadors consisteix a mesurar i quantificar la naturalesa d'aquesta influència i la seva intensitat. Els models de comunicació desenvolupats en aquest paradigma ens presenten una idea de la comunicació com una activitat intencional en la qual l'emissor té l'objectiu de modificar les accions, els coneixements o les creences dels receptors. Es veu el procés de comunicació com un procés de persuasió.

En termes metodològics, en el paradigma empíricoanalític predomina el recurs a la quantificació, la qual cosa obliga a dedicar molta atenció a la definició de conceptes per convertir l'abstracció teòrica en empírica. Sense aquesta acotació

conceptual³ no és possible, després, mesurar i quantificar les magnituds amb les quals es manifesta allò que s'investiga. Abordar l'objecte d'estudi de forma analítica suposa separar els diversos elements amb els quals està constituït i observar cadascun d'aquests elements per separat per, posteriorment, reconstruir-ne el sentit a partir de les troballes obtingudes. Les enquestes o les anàlisi estadístiques de continguts han estat dues tècniques de recerca molt freqüents en els treballs sobre comunicació fets des d'aquest paradigma. Una de les crítiques, al nostre entendre la més important, que ha recollit aquesta forma d'investigar la comunicació és la distorsió a què se sotmet l'objecte d'estudi per adaptar-lo a les necessitats d'investigació. Els fenòmens comunicatius que s'investiguen s'ajusten a les pautes teorico metodològiques i no a l'inrevés. Els exemples més extrems es troben en els treballs experimentals sobre els efectes dels missatges en els receptors fets al laboratori. En resposta a aquesta crítica, els investigadors defensen que, a pesar de la distorsió, els resultats són un reflex de la realitat. Per últim, els treballs empiricoanalítics han de ser totalment explícits i oberts a l'examen i al judici de la comunitat científica en coherència amb la seva qualitat d'objectius. Això ha de servir per fer les recerques replicables⁴ i independents dels seus autors.

El paradigma interpretatiu recull les influències de la sociologia comprensiva de Max Weber i, més recentment, de la fenomenologia i l'interaccionisme simbòlic. Els treballs en comunicació des d'aquest paradigma comencen a tenir acceptació a partir de la dècada dels anys seixanta als Estats Units i poc després es deixen sentir també en nombroses aportacions de la segona època dels estudis culturals britànics. El centre, en aquest paradigma, radica en la comunicació com a intercanvi de significats. La comunicació no és en cap cas un acte finit i delimitable, sinó un flux d'interpretacions amb les quals

3. D'aquesta mena de definició operativa, Pierre Bourdieu en diu «clausura» conceptual.

4. Altres investigadors han de poder arribar a les mateixes conclusions que els primers usant els mateixos mètodes i procediments indicats.

els participants en el procés negocien i renegocien permanentment. Així, els missatges no són significatius per ells mateixos sinó que són una construcció social d'aquells que els produeixen i també d'aquells que els reben. La realitat social s'aixeca sobre les interpretacions que uns i altres fem dels missatges. Un aspecte destacable d'aquest paradigma és el gir que ha suposat cap a problemes de la vida quotidiana i de caire microsociològic en la recerca en comunicació.

Com que el món social és un món construït per l'acció subjectiva dels individus, l'objectiu, doncs, és conèixer i entendre els significats i les intencions de les accions humanes. Això va en un sentit diferent a la quantificació empíricoanalítica. Amb aquesta visió, no té sentit «imposar» definicions de conceptes per descriure i explicar el món social sinó més aviat fer un treball de recollida i acumulació d'evidències sobre com són les definicions que els mateixos protagonistes donen sobre la realitat social. Per poder veure el món com el veuen els seus protagonistes, és necessari dissenyar mètodes i fer servir tècniques de recollida de dades que distorsionin com menys millor l'observació de la realitat, s'ha de procurar respectar al màxim el context natural dels fenòmens socials que s'investiguen. Aplicant aquest esquema, s'obtenen resultats molt rics i realistes però poc operatius i científics, es replica des de posicions positivistes. La principal objecció que reben els treballs interpretatius és la manca de rigor en els mètodes i en la contrastació dels resultats, per la qual cosa alguns els consideren treballs de recerca precientífics que serveixen per preparar bones hipòtesis de recerca però no per respondre-hi.

Pel que fa al paradigma crític, són un referent els treballs sobre la indústria cultural i sobre la cultura de masses dels membres de l'Escola de Frankfurt (HORKHEIMER i ADORNO, 2005) als quals cal afegir els primers treballs dels estudis culturals i els d'economia política de la comunicació del grup de la Universitat de Leicester. També cal destacar una part important de la recerca feta a l'Amèrica llatina i els estudis feministes dels mitjans. En tots aquests treballs hi ha un interès per les relacions de poder i el paper que hi juga la comunicació. En

aquest cas, la comunicació és observada com un espai a través del qual es poden descobrir conflictes entre grups socials i on les elits fan efectiu el seu domini sobre el conjunt de la societat, però també és investigada com un espai per a l'expressió de noves formes culturals que escapen al domini de l'ordre establert.

A nivell metodològic, les recerques del paradigma crític comparteixen en bona mesura les característiques dels treballs del paradigma interpretatiu. Les principals diferències es produeixen en els objectius de desemascarament que mouen l'acció investigadora. Per assolir aquests objectius, valen tant procediments de recerca quantitativa com de recerca qualitativa. L'investigador que s'endinsa en el seu objecte d'estudi des d'aquesta perspectiva ho fa parant una especial atenció a les contradiccions dels fenòmens estudiats i a les alternatives absents en aquella realitat social. Un recurs habitual per a això és treballar el rerefons històric de l'objecte d'estudi per entendre com s'han forjat les relacions de poder vigents. Contra aquesta forma d'investigar s'argumenta que els objectius de la recerca crítica no són científics sinó polítics, i que tant el mètode com els resultats que s'obtenen estan distorsionats per una finalitat pseudocientífica. En resposta a aquest argument es diu que la diferència entre les recerques crítiques i les dels altres paradigmes és que les primeres són conscients del paper polític de la recerca científica en la societat, mentre que les altres s'autoenganyen amb la ideologia de la científicitat tot i que també responen a interessos polítics.

El creixent interès dels científics socials per la comunicació mediada com a objecte d'estudi ha fet proliferar nombrosos corrents i sensibilitats des de perspectives i disciplines molt diverses que han donat pas a una situació d'equilibri o, més ben dit, de manca de paradigma dominant. Tanmateix, les orientacions interpretatives han anat assolint paulatinament més protagonisme. Creiem que això s'explica per la posició menys dogmàtica i més eclèctica del seu marc teoricometodològic, la qual cosa permet als investigadors integrar idees, conceptes i procediments de recerca procedents de múltiples

tradicions de recerca. De tota manera, es pot dir que actualment tots tres paradigmes cohabitaven en la recerca en comunicació mediada.

1.4 SOBRE ELS DISSENYS DE RECERQUES

El multiparadigmatisme de les ciències socials en general, i de la comunicació mediada en particular, sovint es planteja com un obstacle per al seu progrés com a ciència. La manca d'acord i d'unanimitat sobre què són i com es fan les ciències socials també ha servit per qüestionar la uniformitat dels dissenys del procés d'investigació.

Entenem com a disseny d'una recerca el pla global d'acció que un investigador posa en marxa per mirar de donar respostes clares a les qüestions que van sorgint al llarg de la investigació (ALVIRA, 1996). En la metodologia sobre recerca social clàssica, el disseny es va assimilar estretament a les operacions tècniques que calia realitzar per produir coneixements quan s'usava una forma de recollir o de produir dades o una altra (BESSE, 1999). Des de la Segona Guerra Mundial i fins als anys seixanta, el disseny era sinònim d'arquitectures quantitatives i se subordinaven les perspectives qualitatives a simples exploracions superficials dels problemes de recerca. Des dels anys seixanta han anat guanyant pes les investigacions interpretatives i crítiques que donaven més importància als enfocaments qualitius, més flexibles. Des de llavors s'ha anat creant una frontera entre dissenys quantitius i qualitius basada en la consideració que els primers serveixen per «fabricar» dades i els segons per «recollir» dades.

Però tant les posicions quantitativistes com les qualitativistes segueixen una estructura bàsica similar en la planificació global d'una recerca. Podem convenir que totes les recerques transiten per una mateixa seqüència de fases en el curs de la seva acció investigadora: *a)* determinació de l'objecte d'estudi; *b)* l'observació; *c)* l'anàlisi de les dades; *d)* la interpretació dels resultats; i *e)* la valoració dels resultats.

- a) Determinació de l'objecte d'estudi. Es tracta d'un punt clau de tot procés de recerca. Un recorregut tipus en aquesta fase és començar triant un tema de recerca per, posteriorment, definir un problema que finalment permeti delimitar l'objecte d'estudi. Tant la vida quotidiana com el coneixement bàsic disponible sobre una disciplina poden inspirar els investigadors a tractar temes de recerca. Un tema de recerca és un territori vastíssim de possibilitats per a un investigador, en el qual es trobarà amb altres investigadors i recerques, abordats des de diversos paradigmes i amb uns límits de coneixement. Ésser capaç de reconèixer els límits del coneixement bàsic disponible sobre un tema de recerca és important perquè facilita identificar allò que desconexem i, per tant, afavoreix la recerca original. L'investigador sense experiència haurà de fer un treball d'immersió en aquest territori per arribar a definir un problema de recerca.

En aquest punt l'investigador ha de poder formular els propòsits del seu treball. Ha de poder respondre a la qüestió «Què es vol saber?» Però també és necessari tenir clar des de quina perspectiva es vol investigar. Aquesta darrera qüestió és força rellevant en un context científic com el de la recerca en comunicació, caracteritzat, com ja hem dit, per la pluralitat de perspectives i el caire multiparadigmàtic. Sovint un mateix problema de recerca ha estat abordat des de perspectives diferents perquè cadascuna posa l'èmfasi en aspectes que l'altra ignora o menysté. Les diverses perspectives ens donen visions parcials d'un objecte d'estudi i visions que responen a interessos de recerca diferents. L'important, en qualsevol cas, és que l'investigador sigui capaç de reconèixer des de quina posició teoricometodològica aborda el seu objecte d'estudi i, en conseqüència, tenir clar per què s'exclouen visions alternatives.

Alguns dissenys de recerca incorporen en aquest apartat general de determinació de l'objecte d'estudi les respostes als problemes de recerca plantejats. Es tracta de les hipòtesis que hauran de guiar de forma molt estreta el desenvolupament de la recerca.

lupament posterior de la recerca en aquests tipus de dissenys. Però hi hagi o no hipòtesis de recerca, un problema ben delimitat ha de permetre desenvolupar un treball d'indagació i de reflexió a través del qual ens familiaritzem amb les respostes que d'altres han ofert prèviament al problema plantejat i amb les formes com els altres investigadors han desenvolupat les seves recerques per tal de donar resposta al mateix problema no resolt o a problemes de característiques similars al nostre.

Tot plegat, ho podem definir com un procés de construcció d'un problema de recerca en el qual es delimita allò a què es vol donar resposta amb l'acció investigadora, s'identifica un marc conceptual adequat al problema i es decideix adoptar una estratègia metodològica que faci possible resoldre satisfactòriament els objectius plantejats.

- b) L'observació és el període de la recerca en el qual l'investigador concentra els seus esforços en la recollida d'informació o de dades per assolir els objectius plantejats abans. Aquestes dades es poden obtenir o bé directament aplicant tècniques o procediments d'observació, o bé indirectament a través de fonts d'informació o institucions dedicades a aquestes tasques. Pel que fa als dissenys de recerques empíriques, es distingeix entre recerques primàries, que són les que planifiquen i executen tot un treball de camp orientat a recollir dades originals, i secundàries, que són les que aprofiten les dades recollides per altres. El més freqüent, però, és barrejar dades primàries i secundàries en un mateix treball. En qualsevol cas, bé sigui amb un treball de camp original o bé amb una estratègia destinada a cercar les millors fonts de dades possibles, aquesta fase del procés ha de servir per obtenir les evidències de caràcter empíric o de caràcter lògic que donin resposta al problema inicial de recerca.
- c) Sovint s'identifica l'anàlisi com la fase durant la qual es «tracten», sense més ni més, les dades recollides abans de les conclusions. Però es pot dir que dintre del terme genèric de «tractament» conviuen en realitat dues operacions, com són una tasca d'anàlisi pròpiament dita i una segona

tasca de síntesi a la qual dediquem la fase següent. Analitzar és la feina de descompondre un objecte en diverses parts per examinar-les per separat. L'anàlisi de les dades en un procés de recerca és, doncs, el moment en el qual les dades recollides són ordenades i sistematitzades. Molts mètodes de recerca són en realitat models prefixats per ordenar i classificar el material recollit en un treball de camp. Com veurem al capítol dedicat a la recerca dels textos, moltes formes de tractament dels missatges dels mitjans de comunicació són, primer de tot, sistemes per ordenar i classificar les dades obtingudes en els continguts d'acord amb models teòrics previs (semiòtica, retòrica, etc.). Tanmateix, moltes formes d'anàlisi de dades contenen també indicacions sobre com es pot recollir el material i sobre com s'ha d'interpretar. Això fa que sigui difícil, en molts casos, d'establir una frontera clara entre la fase d'observació i la d'anàlisi com en el cas de les recerques etnogràfiques, en què la tasca d'ordenar el material recollit pot començar molt abans d'abandonar l'estada d'observació en l'ambient objecte d'estudi o també quan, després d'analitzar les dades, un investigador hagi de tornar una altra vegada al treball de camp per completar observacions.

- d) En la interpretació dels resultats, les dades recollides se sintetitzen en un significat o explicació comuns. Les dades prèviament ordenades ens donen una imatge de com és la realitat de l'objecte estudiat, però no ens diuen per què és d'aquella manera. En aquest moment els investigadors han de sintetitzar les dades en raons o arguments que serveixin per entendre la naturalesa del món investigat, la seva forma i la seva dinàmica. Aquesta és una tasca que està molt estretament vinculada a la teorització, perquè interpretar els resultats també és fer el pas de les dades concretes i particulars a les generalitzacions abstractes. Un requisit fonamental en el procés d'interpretació de resultats és el de la coherència interna entre resultats i arguments o, dit d'una altra manera, que la connexió entre dades i arguments sigui consistent.

e) Finalment, les interpretacions realitzades i els resultats obtinguts al llarg de tot el procés de recerca s'hauran de valorar a consciència per part dels seus autors. Aquesta operació se sol fer tenint en compte tres tipus de judicis possibles sobre el treball realitzat. D'una banda, cal contextualitzar l'aportació de coneixements que es fa al conjunt del coneixement bàsic del tema o del marc teorimetodològic dintre del qual s'emmarca el treball. La contextualització serveix per contrastar el que aporta la recerca sobre un tema amb allò que ja se'n sabia i calibrar d'aquesta forma la magnitud de l'avenç científic que suposa. D'altra banda, cal fer un exercici d'autocrítica i jutjar els defectes, les incoherències i les limitacions que s'hagin detectat en el curs de la investigació. Certament aquesta no és una pràctica gaire habitual en la recerca social, però no per això és menys exigible. Mitjançant l'autocrítica, les conclusions d'una recerca assoleixen més solidesa perquè ens fan conscients dels descobriments assolits tant en sentit positiu com per les limitacions amb les quals hem d'adoptar aquests descobriments. Aquest exercici és, també, un símptoma de bona salut científica per a l'acadèmia perquè afavoreix el progrés dels coneixements a partir dels avenços i de les errades. Finalment, un tercer tipus de judici, que depèn dels dos anteriors, consisteix a valorar quins podrien ser els nous problemes de recerca a plantejar a la llum dels coneixements obtinguts. Aquest nous coneixements situen els autors de la recerca en la millor posició per aventurar futurs problemes o hipòtesis de recerca que caldria tractar.

Els investigadors adapten aquesta estructura bàsica als diversos problemes de recerca que es plantegen i també a les posicions epistemològiques des de les quals investiguen. Així, per exemple, la construcció teòrica de l'objecte d'estudi és cabdal per a les recerques empiricoanalítiques, mentre que moltes recerques interpretatives donen més importància al treball de camp. També és important fer notar que les fronteres entre

una i altra fases de la recerca són mal·leables segons els objectius i els interessos de recerca dels investigadors. No és estrany trobar casos en els quals l'anàlisi de les dades ha obligat a fer replantejaments sobre la determinació de l'objecte d'estudi i tornar a començar el procés de recerca.

El disseny d'una recerca depèn de l'objecte que es vol investigar i dels objectius de la recerca. Aquests requisits subordinen el mètode i els procediments per a produir o recollir dades al vessant teòric de la recerca. Idealment, cada qüestió, cada problema de recerca i cada hipòtesi demanen un disseny *ex novo* del mètode a seguir i de les tècniques de recerca que caldrà aplicar. Des d'aquest punt de vista, es pot dir que hi ha tants mètodes com recerques. Però en la investigació social s'han desenvolupat un seguit de rutes que són les més freqüentades i dintre de les quals s'han consolidat tècniques de recerca, com les enquestes, els grups de discussió, l'anàlisi de continguts, etc. Aquestes rutes s'han desenvolupat a l'empara dels diversos paradigmes d'investigació i desacrediten les velles pretensions d'unificar en un sol model de disseny les diverses formes d'investigar el món social.

1.4.1 Planificar per estratègies

El disseny d'una recerca també està estretament vinculat al sentit estratègic que té el fet d'investigar, entès com la forma de relacionar teories, mètodes i tècniques de recerca usats per observar un objecte d'estudi o recollir dades del món real (BESSE, 1999). Fins a final del segle XX s'han anat dibuixant en el terreny de les ciències socials les dues grans estratègies de recerca quantitativa i qualitativa. Dues estratègies que la recerca en comunicació mediada ha adoptat clarament. Com ja hem apuntat més amunt, la primera ha estat la dominant en el paradigma empiricoanalític, encara que també n'han fet ús força treballs sobre estructura i sobre economia política dels mitjans, propis del paradigma crític. L'estratègia qualitativa, en canvi, s'ha consolidat com una forma de recerca molt poderosa en el paradigma interpretatiu i ha influït decisiva-

ment en les recerques crítiques. Les posicions sobre una i altra forma d'investigar han estat tan polaritzades durant els anys vuitanta i noranta que en ocasions feia la sensació que el món social es podia dividir entre una realitat quantitativa i una altra de qualitativa, la mesura i el significat (BERICAT, 1998). Una polarització dogmàtica i alhora contradictòria: «Els defensors de la recerca interpretativa denuncien que reduir els pensaments i les activitats de les persones investigades a quantitats ignora la complexitat i la creativitat de la vida social i cultural sobre la qual els mateixos investigadors volen aportar llum. Tanmateix, una atenta mirada revela que ells mateixos sovint defensen els seus arguments amb afirmacions sobre quantes persones diuen o fan alguna cosa i amb quina freqüència.» (DEACON [*et al.*], 1999: 8)

En els darrers anys són cada cop més freqüents les reflexions que intenten cercar una integració entre ambdues estratègies. Un acostament que, d'altra banda, no ha de ser difícil si entenem que tot objecte d'estudi no és quantitatiu o qualitatiu, sinó una barreja difícilment separable d'ambdues coses. Tampoc no es tracta que la clàssica distinció entre quantitatiu i qualitatiu es converteixi en un recurs analític per a dissenyar recerques amb dues cares però que en el fons mantinguin separades una i altra dimensió. En aquest sentit, el camp de la comunicació mediada és un terreny especialment necessitat de recerques que integren les virtuts de totes dues estratègies. Per plantejar noves estratègies que ens permetin superar aquesta dicotomia, seguirem el que Eduardo Bericat anomena *dimensions metodològiques de la investigació social*. Aquest autor es proposa una «deconstrucció relativa de la divisòria qualitatiu-quantitatiu en base a estrictes dimensions metodològiques pures» (BERICAT, 1998: 60). Cadascuna de les sis dimensions identificades presenta dos pols extrems o dicotòmics ideals i tota recerca pot trobar el seu lloc en algun punt intermedi d'aquests extrems.

1. *Sincronia/Diacronia*. Tota recerca social s'ha d'enfrontar a un objecte d'estudi en transformació permanent i el temps

hi juga un paper important. El món social no és estàtic i l'investigador ha de decidir quina és la millor manera d'abordar l'observació d'aquest món per estudiar-lo. Ho pot fer amb retrats instantanis que després seran estudiats i analitzats a fons. Aquesta és una mirada sincrònica que no serveix per veure com uns fets en desencadenen uns altres i en la qual les relacions de causalitat només es poden deduir. Les enquestes o els experiments, per exemple, són tècniques d'investigació que tenen la virtut de recollir amb poc temps moltes dades de la realitat social i donen una imatge rica però estàtica de les actituds, les conductes, els coneixements, els hàbits, etc. de les persones. Les enquestes i experiments, però, es poden aplicar d'una forma diacrònica quan del que es tracta en la recerca és d'observar els canvis i les transformacions socials. Un exemple d'això són les enquestes longitudinals que consisteixen en sèries d'enquestes consecutives per captar les variacions i els processos de transformació d'un objecte d'estudi. La dimensió diacrònica suposa prendre decisions orientades a observar com l'objecte d'estudi es desenvolupa al llarg d'un període de temps. El que interessa són les diferències d'estat de l'objecte d'estudi, les variacions o els processos de transformació que hi tenen lloc. Aleshores cal decidir-se per procediments diacrònics. Les recerques etnogràfiques, per exemple, permeten fer un seguiment de l'objecte d'estudi, de la consecució de causes i efectes que s'hi donen i dels ritmes dels seus processos de canvi.

2. *Extensió/Intensió*. Aquest eix ens situa en una dimensió espacial de la recerca que es tradueix ràpidament en decisions sobre l'abast de les mostres en el seu disseny. L'extensivitat suposa treballar amb una orientació espacial àmplia, on les unitats estudiades tinguin qualitats representatives del volum més ampli possible de realitat investigada. Però una mirada extensiva comporta dificultat d'aprofundiment i distància amb l'objecte d'estudi. Per poder observar el volum més gran possible de realitat social, l'investigador ha de guanyar la perspectiva que dóna la distància envers l'objecte d'estudi. Per

contra, la intensivitat demana aproximació als casos triats i amb això es guanya en aprofundiment i riquesa de coneixement sobre aquell cas particular. Estudiar poques unitats, però en profunditat, significa també poder controlar un volum més gran de variables en joc dintre d'aquella porció de realitat estudiada. En termes epistemològics, la distinció entre extensivitat i intensivitat s'ha manifestat en els conceptes de validesa externa i validesa interna, respectivament. Els resultats de les recerques extensives gaudeixen d'una immillorable capacitat per explicar com és el conjunt de la realitat social, però de forma superficial. En canvi, les conclusions de recerques intensives són difícilment generalitzables, tot i que alguns autors defensen que el treball en profunditat que porten a terme sobre casos concrets permet arribar a formular conclusions sobre qüestions essencials que tots compartim,⁵ com el poder, els valors, la ideologia, etcètera.

3. *Objectivitat/Subjectivitat*. Aquesta dicotomia ens col·loca en el pla epistemològic clàssic sobre el punt de vista de l'investigador amb relació a l'objecte d'estudi. L'objectivitat és un valor estratègic de la recerca que es planteja per mirar el món social des de fora, sense implicar-s'hi. Un recurs habitual de l'objectivitat ha estat el de clausurar o tancar la realitat que s'investiga dintre d'uns límits que en permetin l'objectivació,⁶ com ara produir definicions de conceptes i quantificar-los. Però, sobretot, des de posicions objectivistes es considera possible conèixer i entendre fets i accions socials des de la distància, independents de la interpretació que en facin els protagonistes. Contràriament, el subjectivista és un punt de vista que veu l'expressió discursiva dels actors socials com a única manifestació possible de la realitat social. Això significa veure la realitat social des de dintre, amb els ulls dels protago-

5. Vegeu Clifford Geertz (1987).

6. És interessant la distinció que fa Bourdieu (2000) entre objectivitat com a valor o aspiració de coneixement i objectivació com a cosificació del món social.

nistes, i que un dels principals instruments per a la recerca serà la interpretació de la paraula expressada per aquests protagonistes. Aquesta dimensió recupera la diferenciació entre la perspectiva *emic* i l'*etic* en la recerca etnogràfica que Miquel Rodrigo (2001: 157) sintetitza de la següent manera:

L'aproximació *etic* contempla el comportament des de fora amb el propòsit de comparar cultures. És un mètode comparatiu. Les categories de la conducta a observar són determinades per l'observador [...]. L'observació objectiva és la metodologia idònia i la replicació és el criteri de validació d'aquest mètode. [...] L'aproximació *emic* intenta descobrir un sistema des de dintre, per la qual cosa una sola cultura és estudiada. Les categories de conducta a observar depenen dels usuaris d'aquesta conducta. És a dir, que l'estructura no és inventada o proposada per l'analista sinó que, simplement, la descobreix en la societat analitzada.

Com assenyalava Van Maanen (1979), però, ambdues aproximacions es complementen si entenem l'enfocament ètic o conceptes de segon ordre com a nocions usades per l'observador per explicar patrons de les dades de primer ordre (*emic*).

4. *Anàlisi/Síntesi*. Aquesta dicotomia descobreix dues maneres ben diferents de plantejar el treball de recerca. Pot ser de forma analítica i, per tant, fent possible la fragmentació de l'objecte d'estudi en parts o elements discrets, o bé de forma sintètica, mantenint-lo com un tot unitari i global, on la fragmentació suposa la dissolució com a objecte d'estudi. En el primer cas, l'estratègia investigadora permet estudiar amb detall cadascun dels fragments en els quals es divideix l'objecte i això en facilita també la mesura i la quantificació. Les conclusions d'una recerca dissenyada així suposen tornar a reconstruir l'objecte d'estudi a partir dels fragments, però aquest cop amb nous enllaços que s'han anat descobrint. En el cas de l'estratègia sintètica, es tracta de conèixer la totalitat de l'objecte d'estudi en l'estat natural. A mesura que aprofundeix en el tema, l'investigador va integrant noves evidèn-

cies i coneixements absents inicialment que van donant un sentit cada cop més sòlid i coherent al conjunt de l'objecte d'estudi.

5. *Deducció/Inducció*. Tot i que a 1.1 ja hem plantejat la importància del debat sobre ambdues formes de raonament en el coneixement científic, aquests valors tenen una traducció evident en les estratègies per a dissenyar recerques. Les formes de raonament marquen el sentit del procés de construcció teòrica que, en el cas de la deducció, és de caràcter verificatiu i, en el de la inducció, s'orienta vers el descobriment. Les recerques deductives es dissenyen partint d'hipòtesis o conjectures de caràcter teòric que, mitjançant experiments o evidències empíriques, es confirmen o es desmenteixen. Les recerques inductives construeixen les generalitzacions teòriques després de la recollida i acumulació d'un volum suficient d'evidències empíriques. Un o altre camí determinen el pla de treball d'una recerca.

6. *Reactivitat/Neutralitat*. En la recerca del món social sempre hi ha interacció entre el procediment usat per recollir dades i l'objecte d'estudi. Sense aquesta interacció seria impossible el coneixement sobre el món social. Una altra cosa és el grau d'afectació amb el qual un procediment de recerca dissenyat influeix en l'objecte d'estudi. La neutralitat apareix quan ens acostem a un objecte d'estudi amb una actitud de preservació de l'estat natural amb què es manifesten els fenòmens socials quan els investiguem. La reactivitat, en canvi, suposa no importar-nos alterar aquest estat natural⁷ ni les conseqüències que la intervenció investigadora pot tenir en l'objecte d'estudi. En aquest sentit, les tècniques d'investigació clàssiques de les ciències socials presenten perfils diversos de reactivitat. L'observació participant, per exemple, genuïna del

7. També podem, simplement, no creure'ns que existeixi un estat natural sobre el món social i que, per tant, no val la pena prendre mesures de prevenció per evitar la distorsió que l'investigador provoca en la realitat estudiada.

món de l'antropologia, és una forma força neutral d'investigar el món social, mentre que l'experiment d'un psicòleg conducerista al laboratori per estudiar les actituds de consum significa observar el fenomen de forma totalment descontextualitzada i artificial.

Tradicionalment els valors que formen els extrems de l'esquerra dels pols s'associen amb una estratègia de recerca típicament quantitativa, mentre que els de la dreta coincideixen amb una de qualitativa. Cada cop és més freqüent treballar recerques que trenquen aquest esquema tradicional i s'obren a la combinació multimetodològica. Una recerca dels continguts dels mitjans de comunicació, per exemple, es pot completar amb estades a la seu dels mitjans per observar-ne la producció. A l'anàlisi semiòtica d'una pel·lícula s'hi poden afegir els resultats d'enquestes al públic. Un mateix objecte d'estudi es pot investigar alhora de forma extensiva i intensiva quan s'apliquen simultàniament enquestes i entrevistes en profunditat, per exemple. O els continguts dels mitjans es poden observar amb plantejaments analítics i sintètics quan es descompon el repertori de temes tractats pels noticiaris durant un mes i després s'estudia un d'aquests temes de forma holística.

Les dimensions descrites són un bon instrument per a l'anàlisi i la valoració metodològica de recerques fetes i publicades, i també un recurs útil per al disseny de metodologies innovadores i més ben ajustades als problemes de recerca que es plantegin els investigadors. Pensar dissenys de recerca en termes de dimensions metodològiques és una forma d'evitar caure en l'aplicació mecànica de models estàndard. Quan ens plantejem engegar un treball de recerca, és tan important reflexionar sobre l'objecte d'estudi com qüestionar la manera com s'ha investigat fins ara. De fet, els avenços significatius en una disciplina sempre van acompanyats d'innovacions metodològiques.